

EMILIA PIEKARZ

STRUKTURA ORGANIZACYJNA PARAFII W DEKANACIE KAZIMIERSKIM W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU

WSTĘP

Parafie w tradycyjnym społeczeństwie Polski przedrozbiorowej stanowiły grupy społeczne o bardzo istotnym znaczeniu w życiu mas ludności katolickiej zarówno w miastach, jak i na wsi. Badania struktury i funkcjonowania tak pojętych grup są jednak dopiero ważkim dezyderatem naukowym. Jak się wydaje, droga ku zbadaniu tej trudnej, mało uchwytniej i złożonej problematyki socjologii historycznej parafii prowadzić musi poprzez uchwycenie i analizę poszczególnych elementów składających się na całość noszącą nazwę parafii. Historyk musi przy tym zacząć swą analizę od czynników lepiej naświetlonych źródłowo. Podstawowe informacje dla życia parafii zawierają zachowane w stosunkowo dużej liczbie od schyłku XVI w. akta wizytacyjne. W aktach tych względnie wyraziście rysuje się rola w życiu tradycyjnych społeczności parafialnych takich podstawowych elementów, jak same kościoły i kaplice istniejące na terenie parafii, obsługujący je kler oraz służba kościelna, a dalej różne instytucje przyparafialne, jak szkoły, szpitale, bractwa. Można tu niejako mówić o organizacyjnym wyposażeniu parafii, o ramach organizacyjnych, w obrębie których żyła społeczność parafialna. W tym też ograniczonym i świadomie zawężonym znaczeniu używamy w samej pracy określenia struktura organizacyjna parafii. Wydaje się jednak, że zbadanie tak pojętych struktur i próba ustalenia na ich podstawie jakiejś typologii parafii ma istotne znaczenie naukowe, a nadto stanowi dogodny punkt wyjścia do dalszych badań, mających już wyraźnie za zadanie pełną typologię grup parafialnych.

Badanie tak pojętego zagadnienia przeprowadziliśmy na wąskim terenie kilkunastu parafii środkowej Polski historycznej i w stosunkowo krótkim okresie czasu, bo w ciągu drugiej połowy XVIII stulecia. Stąd raczej statyczne ujęcie pracy. Rozwojowe potraktowanie tematu wymagałoby prześledzenia zjawisk na długiej przestrzeni czasu.

Terenem, na którym przeprowadziliśmy nasze badania, jest dekanat kazimierski. Ograniczenie badań do sondażu na terenie jednego dekana-

tu było konieczne ze względu na szerokość zagadnienia oraz potrzebę dokładniejszego uchwycenia zjawisk. Wybór tego właśnie terenu poddyktowany został dobrą i łatwo dostępną podstawą źródłową.

Badając strukturę organizacyjną parafii na konkretnym terenie, musimy pamiętać, że specyfika tego terenu może rzutować na strukturę. Ażeby zdać sobie sprawę z cech badanego terenu, przeprowadzimy krótką charakterystykę terenu dekanatu omawiając kolejno: obszar, granice, położenie geograficzne, gleby, ludność i stosunki własnościowe.

O b s z a r. Teren dekanatu kazimierskiego nie stanowił żadnej odrębnej jednostki geograficznej ani osadniczej. Powstał on drogą mechanicznego podziału archidiakonatu lubelskiego na dekanaty. Podział ten dokonał się w 2. połowie XVI w.¹ W interesującym nas okresie dekanat obejmował 15 parafii, zajmujących obszar ok. 1140 km²,² przy czym w liczbę tych 15 został również wliczony kościół filialny w Karcz-miskach, pełniący dla trzech wsi funkcje kościoła parafialnego³.

W latach 1796—1798, w związku z oderwaniem prawobrzeżnej części archidiakonatu lubelskiego od diecezji krakowskiej i wejściem w skład diecezji chełmsko-lubelskiej, dokonano nowego podziału na dekanaty, przy czym zostały zmienione granice dekanatu kazimierskiego⁴. W pracy jednak nie uwzględniono tych zmian i wykorzystano ostatni przekrój — wizytację bpa W. Skarszewskiego z lat 1800—1802 — dla tych parafii, które do r. 1796 wchodziły w skład dekanatu kazimierskiego.

G r a n i c e. Północną granicę dekanatu stanowił dolny bieg rzeki Wieprz. Od ujścia Wieprza granica na małym odcinku biegła Wisłą w górę rzeki. Następnie przechodziła na jej lewy brzeg, włączając do dekanatu parafię Regów i Jaroszyn (późniejsza parafia Góra Puławska), jedyne parafie dekanatu leżące na tym brzegu. W pobliżu Kazimierza granica powracała do Wisły i biegła rzeką na południe. Przeciąwszy Wisłę powyżej Wilkowa, granica kierowała się na wschód, po czym skręcała na północ, pozostawiając w dekanacie chodelskim parafię Wojciechów. Parafia Garbów stanowiła wysunięty na wschód cypel dekanatu. Następnie granica biegła na północny zachód, pozostawiając parafię

¹ Dekanat kazimierski wymieniony jest już przez „Catalogus omnium ecclesiarum, [...] dioecesis Cracoviensis”, którego kopia znajduje się w kopiarzu wiślickim (Archiwum Diecezjalne w Kielcach, kopiarz wiślicki — bez sygnatury, k. 440). Katalog ten jest datowany na schyłek XVI w. przez W. Müllera, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII—XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, XIII (1965), z. 2, s. 11.

² L. Zujko, *Struktura terytorialna parafii w dekanacie kazimierskim w XVII—XVIII w.*, Lublin 1964, maszynopis, s. 85.

³ Zob. s. 65.

⁴ Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie (AKL), Rep. 60A183, s. 111—118.

Baranów w dekanacie parczewskim. W pobliżu Baranowa granica dochodziła do rzeki Wieprz.

Położenie geograficzne. Dekanat kazimierski stanowił obszar zróżnicowany pod względem geograficznym. Teren ten podzielony jest na dwie części krawędzią Wyżyny Lubelskiej. Na Wyżynie tej leży prawie połowa (7) parafii dekanatu: Garbów, Bochoznica, Klementowice, Wąwolnica, Kazimierz, Karczmiska i Wilków, przy czym dwie ostatnie parafie obejmują część Kotliny Chodelskiej, o wyraźnie odrębnym charakterze⁵. Cztery parafie: Markuszów, Kurów, Końskowola i Żyrzyn położone są na obszarach Równiny Lubartowskiej zaliczanej do Polesia Lubelskiego.⁶ Pozostałe 4 parafie dekanatu: Włostowice, Gołab, Regów i Jaroszyn leżą w dolinie Wisły⁷.

Gleby. Wymienione regiony mają różną wartość gleb. Na terenie lessowej Wyżyny Lubelskiej są one bardzo urodzajne⁸, a na obszarze od krawędzi Wyżyny do Wieprza oraz na lewym brzegu Wisły jakoś gleb jest gorsza⁹.

Ludność. Na żyznych terenach Wyżyny Lubelskiej skupiało się najstarsze osadnictwo. Ziemie o najlepszych glebach były prawie całkowicie skolonizowane już w XV w.¹⁰ Tereny o gorszych glebach zostały zasiedlone dopiero w w. XV i XVI¹¹. Do dziś jeszcze w trójkącie utworzonym przez Wisłę i Wieprz zachowały się duże obszary leśne. Mamy więc w obrębie dekanatu tereny o dobrych glebach i starym osadnictwie oraz tereny o glebach gorszych i osadnictwie późniejszym. Jednak bez szczegółowych badań nie można wyróżnić parafii obejmujących wyłącznie lub w przeważającej części osady o późniejszej metryce.

W drugiej połowie XVIII w. obszar dekanatu miał charakter rolniczy. Sześć niewielkich miasteczek: Kazimierz, Końskowola, Kurów, Markuszów, Wąwolnica i Garbów (miasto od 1782 r.)¹² niewiele zmieniło charakter terenu. Liczba wiernych w 153 osadach dekanatu w r. 1781

⁵ St. Lencewicz, J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1962, s. 301—302.

⁶ Tamże, s. 295.

⁷ Tamże, s. 302.

⁸ Tamże, s. 311—312; M. Haftka, *Osadnictwo Wyżyny Lubelskiej w II połowie XV wieku na podstawie „Liber beneficiorum” Jana Długosza*, „Sprawozdania [...] Towarzystwa Naukowego KUL”. (1963), nr 13, s. 110.

⁹ St. Lencewicz, J. Kondracki, op. cit., s. 297; M. Haftka, l. c., s. 110.

¹⁰ M. Haftka, l. c., s. 110.

¹¹ P. Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958, s. 103.

¹² W. Trzebiński, *Działalność urbanistyczna magnatów i szlachty w Polsce w XVIII wieku*, Warszawa 1962, s. 21.

wynosiła około 30 tys. osób¹³. Ludność była pod względem etnicznym i wyznaniowym jednolita, jedyny poważniejszy wyjątek stanowili Żydzi, których duża liczba mieszkała w miasteczkach.

Stosunki własnościowe i patronat. W drugiej połowie XVIII w. teren ten był niemal całkowicie w posiadaniu magnatów, gdyż i znaczna część dóbr królewskich była w ich ręku. Drobną i średnią własność była w zaniku. Własność królewska wynosiła ok. 12%, a duchowna prawie tyleż samo¹⁴.

Patronat za wyjątkiem dwóch przypadków — Wąwolnicy i Żyrzyna, pokrywał się z własnością i w 8 przypadkach znajdował się w ręku magnatów. Dwie rodziny miały w swym ręku więcej niż jedną parafię: Czartoryscy — Końskowolę, Włostowice, Jaroszyn-Górze, Potoccy — Kurów, Klementowice. Po jednej parafii posiadały trzy rodziny magnackie: Hryniewieccy — Markuszów, Małachowscy — Bochońnię, Lubomirscy — częściowo Wilków. Patronat pozostałych parafii należał: do króla — Gołąb i Kazimierz wraz z Karczmiskami, do szlachty — Garbów, Regów oraz częściowo Żyrzyn i Wilków, do benedyktynów — Wąwolnica i do prepozyta w Gołębiu — częściowo Żyrzyn¹⁵.

Podsumowując charakterystykę terenu należy stwierdzić, że strukturę organizacyjną parafii będziemy badać na terenie etnicznie i wyznaniowo jednolitym (jeden wyjątek — Żydzi). Mimo istnienia kilku miasteczek był to teren rolniczy będący w znacznej większości w posiadaniu magnatów.

Praca składa się z dwóch części. Część pierwsza zawiera analizę poszczególnych elementów struktury organizacyjnej parafii. Zestawienia tabelaryczne pozwalają porównać stan każdego elementu we wszystkich parafiach. W części drugiej wszystkie elementy rozpatrywane są łącznie. W oparciu o materiały zestawione w części pierwszej — została sporządzona tabela zbiorcza. Analiza tej tabeli posłużyła nam do wyodrębnienia grup parafii o bardziej lub mniej rozwiniętej strukturze organizacyjnej — do typologii parafii.

Praca opiera się wyłącznie na aktach wizytacji parafii dekanatu kazimierskiego: biskupa St. Załuskiego z r. 1748, znajdująca się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, oraz biskupów: Ig. Sołtyka z r. 1781 i W. Skarszewskiego z lat 1800—1802, przechowywane w Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie. Są to wizytacje generalne i zew-

¹³ Zob. tabela zbiorcza IV, na s. 99.

¹⁴ H. Wiercieński, *Przemiany własności ziemskiej w powiecie puławskim od XV do XX stulecia ...*, „Ziemia Lubelska”, (1906), nr 173, s. 2—3; nr 176, s. 1—2; nr 178, s. 2; nr 179, s. 2.

¹⁵ Zob. tabela zbiorcza IV, na s. 99.

nętrne, dzięki czemu przynoszą bogaty materiał dla zagadnienia struktury organizacyjnej parafii¹⁶.

Natomiast pewną trudność sprawia fakt, że nie wszystkie wizytacje uwzględniają jednakową ilość zagadnień¹⁷. Ponadto w korzystaniu z danych zaczerpniętych z wizytacji konieczny jest pewien krytycyzm, gdyż różne rodzaje informacji mają różną wartość — różny stopień dokładności i ścisłości¹⁸. Najważniejsze dla nas wiadomości dotyczące strony formalno-instytucjonalnej parafii są szczególnie szeroko i dokładnie uwzględniane przez wizytacje i wydaje się, że zachowując pewną ostrożność można na tych informacjach polegać¹⁹.

Podstawa źródłowa została zawężona do trzech przekrojów wizytacyjnych przede wszystkim ze względu na bogactwo materiału, jaki dla opracowywanego zagadnienia zawierają wizytacje. W zasadzie jest on niemal kompletny dla wszystkich parafii dekanatu. Inne źródła wniosłyby tylko niewielkie zmiany do ogólnego obrazu struktury organizacyjnej parafii, uzyskanego na podstawie wizytacji. Brak w pojedynczym przypadku jakiegoś szczegółu byłby może ważny dla monografii parafii, ale nie ma istotnego znaczenia przy szerszym ujęciu problemowym dążącym do statystycznego uchwycenia zjawisk. Zresztą wykorzystanie trzech przekrojów, które w pewnym stopniu kontrolują się wzajemnie, zwiększyło dokładność uchwycenia struktury, ulegającej w badanym okresie tylko niewielkim zmianom.

Opracowań historycznych, które wprost traktowałyby o zagadnieniu struktury organizacyjnej parafii w Polsce, nie ma żadnych. Odczuwa się również brak prac poświęconych poszczególnym elementom tej struktury. Na naszym terenie i w okresie nas interesującym opracowane zostało jedynie duchowieństwo przez J. Pałygę, w artykule zamieszczonym w tymże zeszycie „Roczników Humanistycznych”. Rozwój sieci parafialnej do XV w. na terenie dekanatu opracował P. Szafran²⁰,

¹⁶ Omówienie wizytacji jako źródła historycznego przynoszą nam prace: St. Litak, *Akta wizytacyjne z XVI—XVIII w. jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, V (1961), nr 3 (19), s. 41—57; H. Wyczański, *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, Warszawa 1956; K. Buczek, *Mapa województwa krakowskiego w dobie Sejmu czteroletniego (1788—1792), Źródła i metoda*, Kraków 1930 [W:] *Atlas historyczny Polski*, seria A: *Mapy szczegółowe*, nr 1; J. Pałyga, *Duchowieństwo parafialne dekanatu kazimierskiego w XVII i XVIII w.*, patrz niniejszy tom „Roczników Humanistycznych”, s. 8—9.

¹⁷ Por. J. Pałyga, l. c., s. 9.

¹⁸ Na temat wartości informacji zawartych w wizytacjach wypowiadają opinie: St. Litak, l. c., s. 45; K. Buczek, op. cit., s. 43—44 i ostatnio J. Pałyga, l. c., s. 9, który zestawia opinie wizytatora o duchownych z danymi z ksiąg konsystorskich.

¹⁹ K. Buczek, op. cit., s. 44.

²⁰ Op. cit.

a strukturę terytorialną parafii L. Zujko²¹. O kościołach i kaplicach posiadamy prace z dziedziny historii sztuki²², lecz nie korzystaliśmy z nich, ponieważ dane o istnieniu kościołów i kaplic czerpaliliśmy wprost ze źródeł. Istnieją pozycje, które przynoszą nam szersze wiadomości i umożliwiają dotarcie do szczupłej literatury o szkołach, kierowniku szkoły i innych kategoriach służby kościelnej²³, o wityrykusach²⁴, szpitalach²⁵, bractwach²⁶ i cechach²⁷. W pracy zaczerpnęliśmy z nich jedynie kilka uzupełniających informacji.

Sporo materiału dla dwóch parafii dekanatu kazimierskiego położonych na lewym brzegu Wisły zawiera J. Wiśniewskiego — monografia parafii dekanatu kozienickiego²⁸.

Różne wiadomości o elementach struktury organizacyjnej parafii na badanym terenie zawiera praca L. Zalewskiego pt. *Z dziejów renesansu i baroku na Lubelszczyźnie*²⁹ oraz szereg opracowań i artykułów dotyczących dziejów poszczególnych miejscowości czy też kościołów³⁰. Pozycje te nie przynoszą jednak żadnych nowych, istotnych dla nas danych.

²¹ Op. cit.

²² Prace te zestawia *Katalog zabytków sztuki w Polsce* wydawany przez Instytut Sztuki PAN, zeszyty [dla pow.: opolskiego, lubelskiego (woj. lubelskie) oraz kozienickiego (woj. kieleckie); w przygotowaniu zeszyty dla pow. puławskiego i lubartowskiego].

²³ St. Kot, *Szkołnictwo parafialne w Małopolsce XVI—XVII w.*, Lwów 1912; T. Mizia, *Szkołnictwo parafialne w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław 1964; L. Musioł, *Dzieje szkół parafialnych w dekanacie pszczyńskim*, Katowice 1933.

²⁴ S. Sołtyszewski, *Geneza instytucji wityrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym*, „Prawo Kanoniczne”, II (1959), nr 1—2, s. 425—438.

²⁵ Zb. Góralski, *Opieka nad ubogimi w Łukowie w okresie przedrozbiorowym*, [W:] *Z przeszłości Łukowskiej*, Lublin 1959, s. 134—139. Tenże, *Opieka społeczna i szpitalnictwo w dawnej Polsce (na przykładzie Lubelszczyzny)*, „Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego”, III (1963) 82—101.

²⁶ T. Ryk, *Bractwo św. Urszuli w Krakowie (maszynopis)*, Lublin 1961.

²⁷ K. Myśliński, *Wójt i rada miejska*, Lublin 1960, s. 65 i n.

²⁸ J. Wiśniewski, *Dekanat kozienicki [oraz] Monumenta dioecesis sandomiriensis*. Series 3. Radom 1913. Jaroszyn: *Dekanat...*, s. 22—34; *Monumenta...*, s. 6—8. Regów: *Dekanat...*, s. 112—129 i ryc. po s. 196; *Monumenta...*, s. 73—80 i 202.

²⁹ Lublin 1949.

³⁰ Np. dwie prace o Kazimierzu — K. Łomiński, *Kazimierz nad Wisłą i jego zabytki*, Lublin 1926 i W. Husarski, *Kazimierz Dolny*, Warszawa 1957; monografie parafii napisane przez S. Kamieńskiego, *Parafia Gołęb*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, VI (1925), s. 312—313; *Parafia Włostowice*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, IX (1927) 58, czy artykuł K. Dembińskiego, *Kościół we Włostowicach i kaplica w Nowo-Aleksandrii*, odtwórka z „Kroniki Rodzinnej”, Warszawa 1904.

I

Część pierwsza poświęcona jest analizie elementów struktury organizacyjnej. W kolejnych punktach będziemy omawiać:

1. Kościoły i kaplice.
2. Duchowni i ich uposażenie.
3. Służba kościelna.
4. Instytucje przyparafialne: a) szkoła, b) szpital, c) bractwa i cechy.

1. KOŚCIOŁY I KAPLICE ³¹

W 2. połowie XVIII w. na terenie dekanatu kazimierskiego było 15 kościołów parafialnych (w tym kościół filialny w Karczmiskach). Ponadto źródła wymieniają 3 kościoły szpitalne (Kazimierz, Końskowola, Markuszów) i 2 klasztorne (Kazimierz — reformaci; Wysokie Koło w parafii Regów — dominikanie). Ogólnej liczby kaplic dla całego półwiecza podać nie można, gdyż w każdym z trzech przekrojów występują w różnej liczbie.

Kościół filialny w Karczmiskach został wybudowany przez gromadę, która też przy tym kościele utrzymywała stale wikariusza ³². Z powodu braku beneficjum nie było proboszcza. Z tego też zapewne powodu filia ta nie mogła się szybko usamodzielnic. Prawa parafii uzyskała dopiero w r. 1919 ³³. Niemniej przez cały interesujący nas okres funkcjonowała jak normalna parafia. Kościół posiadał „fons baptismalis” i zawsze przechowywano w nim Najświętszy Sakrament. W naszych rozważaniach będziemy traktowali go jako zwykły kościół parafialny.

Kościół klasztorne organizacyjnie nie były związane z parafią, niemniej dla kompletności obrazu umieściliśmy je w tabeli. Służyły one nie tylko potrzebom religijnym mieszkańców klasztoru, lecz najczęściej były także ośrodkiem prowadzonej przez zakonników pracy duszpasterskiej. Istnienie kościoła klasztornego wpływało na lepsze zaspokojenie potrzeb religijnych mieszkańców danej parafii.

Kaplice podzieliliśmy na publiczne i prywatne, a wśród tych ostatnich wyróżniliśmy według określeń wizytacji kaplice z indultem, czyli zezwoleniem na odprawianie Mszy św., bez indultu oraz takie, o których nie było wzmianki w wizytacji, czy posiadały indult czy też go nie posiadały. Kaplic publicznych nie dzieliśmy, gdyż nawet jeśli nie posiadały one indultu, faktycznie, jak stwierdza wizytacja, bezprawnie odprawiano w nich niekiedy Mszę św. Występowanie rodzajów kaplic w poszczególnych latach ilustruje tabela:

³¹ Ważność tego elementu dla życia religijnego w parafii omawia J. M a j k a, *Socjologia parafii*, maszynopis, Lublin 1962, s. 123—125, 135.

³² AKL, Rep. 60A105, s. 724 i 733—734.

³³ L. Z u j k o, op. cit., s. 18.

Lp.	Parafia	Wi- zyta- cje	Kościoły		Kaplice ^a					Kościo- ły klasz- torne
			parafialne	szpitalne	publiczne	prywatne			Ra- zem	
						z indul- tem	bez wzmian- ki	bez in- dultu		
1	Kazimierz	1748			1 ^b	—	—	—	1	1
		1781	1	1	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
2	Końskowola	1748			—	—	—	—	—	—
		1781	1	1	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
3	Markuszów	1748			—	—	—	—	—	—
		1781	1	1	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
4	Wąwolnica	1748			2 ^c	—	2 ^e	—	4	—
		1781	1	—	1	—	—	—	1	
		1800	—	—	1	1 ^d	—	—	2	
5	Garbów	1748			1 ^f	2 ^g	—	—	3	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	3	—	—	3	
6	Gołąb	1748			1 ^h	—	—	2 ⁱ	3	—
		1781	1	—	1	—	—	—	1	
		1800	—	—	1	—	—	—	1	
7	Jaroszyn	1748			—	1 ⁱ	—	1 ^k	2	—
		1781	1	—	—	—	—	1	1	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
8	Wilków	1748			—	—	—	2 ^l	2	—
		1781	1	—	—	—	—	1	1	
		1800	—	—	—	1 ^l	—	—	1	
9	Włostowice	1748			—	1 ^m	—	—	1	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	1 ^m	—	1	
10	Żyrzyn	1748			—	—	—	1 ⁿ	1	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
11	Regów	1748			—	—	—	—	—	1
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
12	Kurów	1748			—	—	—	—	—	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
13	Klementowice	1748			—	—	—	—	—	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
14	Bochotnica	1748			—	—	—	—	—	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	
15	Karczmiska	1748			—	—	—	—	—	—
		1781	1	—	—	—	—	—	—	
		1800	—	—	—	—	—	—	—	

Tabela 1

^a Wiadomości uzupełniające dla kaplic zamieszczone są w poniższych przypisach. Dokumentację źródłową dla tej i dla reszty tabel zawiera tabela zamiesz-

czona na końcu pracy jako dodatek. Tabela ta podaje dla każdej parafii strony, na których znajdują się w księgach wizytacji opisy tej parafii. ^b Kaplica drewniana bez indultu we wsi Skowieszyn „ad quam quancunq̄ue fiunt processiones ex parochiali scandala patrantur supellectilis ecclesiae, imaginum, portatulum, vexillorium, [...]” Wizytator zakazuje w niej celebrować i stwierdza, że należy ją znieść. ^c R. 1748 — Kaplica w mieście murowana. Wizytator zakazuje celebrować w niej do czasu uzyskania indultu. Druga kaplica „in campo prope praedium Remblow lignea desolatissima”. Wizytator zakazuje odprawiania w niej wszelkich nabożeństw. R. 1781 — „W pośród miasteczka Wąwolnicy jest kościółek murowany dobry S. Maryi Magdaleny, który ut fertur jest matrix tego kościoła [...] Tu dawniej co tydzień, a teraz raz w miesiącu i w każde suche dni [...] Msza św. odprawuje się”. R. 1800 — Kaplica publiczna św. Marii Magdaleny. ^d Kaplica „in Pankraczowice” — obecnie Kraczevice. ^e Kaplice wojewody sandomierskiego Tarły we wsiach Kowala i Celejów. ^f „Capella est in campo inter villas Garbow et Bogucin posita, lignea, [...] ad quam subportatur portatile ex ecclesia [...] inhibitum est ne [...], quisque presbyterorum audeat in ea celebrare sine indulto pro celebratione Missae”. ^g R. 1748 — Dwie kaplice: jedna Michała Czartoryskiego, podkanclerzego litewskiego we wsi Przybysławice, druga Suchodolskiego, kasztelana lubelskiego we wsi Jastków. R. 1781 — Kaplice z pozwoleniem biskupim we wsiach: Jastków, Starościna i Gutanów. ^h Kaplica „Loret” o 20 kroków oddalona od kościoła parafialnego. ⁱ R. 1748 — Dwie kaplice: jedna we wsi Kozmin — Jaskowskiego, starosty grybowskiego, druga we wsi Borowa — dominikanów konwentu warszawskiego. Wizytator zakazuje w nich odprawiać Mszy św., dopóki nie będą przedstawione indulty. R. 1800 — Wizytacja informuje, iż kiedyś była kapliczka prywatna w Borowej, ale teraz jest zrujnowana. ^j Kaplica Franciszka Bayera, cześnika chełmińskiego w Broniowicach. ^k R. 1748 — Kaplica stolnikowej winniczkiej, Rozalii Pruszyńskiej, w Górze, „oratorium [...] novum die hodierna benedictum [...], in tempore inundationis Vistulae Ecclesiae necessarium, pro quo indultum imploratur”. R. 1781 — Kaplica w Broniowicach. ^l R. 1748 — „Oratoria privata duo: unum muratum in Polanówek, desertum, secundum in Dobrze major ligneum PP. Scholarum Piarum Opeliensium sed in eo non celebrant”. R. 1781 — Kaplica w Polanówce, „w której co święto Msza św. bywała, prócz niniejszego czasu, którego pozwolenie wyszło z Kielec dane”. ^m Kaplica Czartoryskich w Puławach. ⁿ „Capella lignea, [...], benedicta, est in curia RR. PP. Societatis Iesu pro commoditate eorum aconomiam agens continuo manet [...]”.

Wizytacje	Kaplice publiczne	Kaplice prywatne			Razem
		z indultem	bez wzmianki	bez indultu	
1748	5	4	5	3	17
1781	2	—	2	—	4
1800	2	5	—	1	8

Tabela 2

Jak widzimy, liczba kaplic w poszczególnych latach jest bardzo zmienna. Być może dane wizytacji o kaplicach są niekompletne. Przepuszczenie to nasuwa się zwłaszcza w stosunku do wizytacji z r. 1781.

Kaplice w badanym okresie posiadało 8 parafii. W 1748 r. występuje 5 kaplic publicznych. Trzy z nich w następnych przekrojach już nie występują. Być może w związku z zakazem odprawiania w nich nabożeństw te drewniane kaplice zostały rozebrane. W omawianym okresie istniało 14 kaplic prywatnych, 9 z nich jednak posiada tylko po jednej wzmiance.

Kaplice prywatne skupiają się przede wszystkim w parafiach o dużym obszarze i dużej liczbie osad. Uzasadnienie tego zjawiska wydaje się proste. Kaplice prywatne, związane z dworami, służyły potrzebom mieszkańców tych dworów. Nie powstawały one z inicjatywy parafii, toteż nie pozostawały w żadnym związku z jej strukturą organizacyjną. W pewnym sensie rozbiły nawet jedność parafii, gdyż pozbawiały część parafian stałego kontaktu z parafialnym kościołem. Związek kaplic prywatnych z ilością osad i obszarem parafii powinien wynikać z dwóch powodów. Po pierwsze: wielkość parafii proporcjonalnie zwiększyła prawdopodobieństwo objęcia miejscowości z kaplicami prywatnymi. Po drugie zaś przy dużym obszarze parafii część osad znajdowała się w znacznej odległości od kościoła parafialnego. Kaplice prywatne mogły być wtedy znacznym udogodnieniem. W rzeczywistości jednak na 14 występujących w dekanacie kaplic prywatnych tylko 7 znajduje się w odległości większej niż 5 km od kościoła parafialnego. W innych przypadkach znajdują się one blisko ośrodka parafialnego, bądź nawet w nim samym (Żyrzyn). W trzech przypadkach chodzi tu o potrzeby zakonników przebywających w swych dobrach, w pozostałych zaś wchodzi w grę, jak się wydaje, rezydencje znaczniejszych rodzin bądź też osobista religijność.

2. DUCHOWNI I ICH UPOSAŻENIE

Wizytacje wymieniają następujące kategorie duchownych działających na terenie dekanatu kazimierskiego: plebanów, wikariuszy, mansjonariuszy, prebendariuszy i księży zakonnych. W każdej parafii dekanatu kazimierskiego (za wyjątkiem Karczmisk) występował pleban. Jedynie w parafii Karczmiska, posiadającej prawa filii, nie było plebana i rządził tam wikary pod nadzorem plebana z Kazimierza. Przyczyną braku plebana był, jak należy przypuszczać, brak dostatecznego uposażenia, które było wówczas koniecznym warunkiem powstania pełnoprawnej parafii. Wikary przy filialnym kościele w Karczmiskach był utrzymywany przez gromadę³⁴.

W naszych rozważaniach nie uwzględniliśmy problemu nierezydencji plebanów. Była ona związana z posiadaniem przez aktualnego plebana

³⁴ Zob. przypis 32.

kilku beneficjów lub stanowisk. Wizytacje informują o fakcie nierezydencji, często nie formułując tego w sposób jasny: np. „stale nie rezyduje”, „rzadko kiedy rezyduje”. Wynika z tego, że najprawdopodobniej nie chodziło tutaj o całkowitą nieobecność plebana, lecz tylko o to, że część czasu spędzał on poza parafią. Wobec takiego stanu rzeczy, nad problemem chwilowej nierezydencji plebana nie będziemy się zatrzymywać, gdyż to nie zmienia struktury parafii.

W drugiej połowie XVIII w. różnica między mansjonarzami i prebendariuszami a wikariuszami stała się różnicą tylko formalną, gdyż praktycznie wszyscy oni zajmowali się głównie pracą duszpasterską w parafii, inaczej, w praktyce obowiązki ich pokrywały się z obowiązkami wikariuszy³⁵. Ponadto ciągle obserwujemy wypadki, iż wizytacje wręcz stwierdzają, że prebendariusze czy mansjonariusze są wikariuszami, oraz informują, że wikariusze posiadają prebendy lub są mansjonariuszami³⁶. Wydaje się więc, że sformułowanie źródła, że prebendariusz jest zarazem wikariuszem bądź że wikariusz jest zarazem prebendariuszem, może być przypadkowe.

Stan obsady prebend (czy też informacje o nim w wizytacjach) w każdym przekroju jest inny. Bez szczegółowego zbadania uposażenia nie jest możliwe stwierdzenie przyczyny tych różnic. W tym stanie rzeczy konieczna jest rezygnacja z odrębnego analizowania liczby wikariuszy, mansjonariuszy i prebendariuszy, gdyż precyzyjne rozdzielenie tych kategorii wymaga specjalnych badań.

Ponadto dla zagadnienia będącego tematem niniejszej pracy nie wydaje się to istotne, gdyż, jak już wyżej wspomniano, mansjonariusze i prebendariusze pełnili w II połowie XVIII w. funkcje wikariuszy i, co za tym idzie, nie stanowili odrębnego elementu w strukturze parafii.

Będziemy więc rozpatrywać jako cechę wyróżniającą danej parafii jedynie ogólną liczbę duchownych zatrudnionych w tej parafii.

Duchowni zakonni związani z klasztorami istniejącymi na terenie danej parafii brali niekiedy udział w pracy duszpasterskiej, wygłaszając kazania w kościele parafialnym na zaproszenie plebana lub działając przy własnym kościele klasztornym; nie będziemy się jednak nimi zajmować, gdyż nie są oni w ścisłym znaczeniu elementem struktury organizacyjnej parafii. Duchowni zakonni interesują nas tylko wówczas, kiedy na stałe zostali zaangażowani do pracy duszpasterskiej w danej parafii.

Poniższa tabela daje obraz stanu liczbowego duchowieństwa w parafiach dekanatu:

³⁵ J. Pałyga, l. c., s. 23.

³⁶ Por. tabelę 3 na s. 70, w której duchowni umieszczeni są w rubrykach według sformułowania źródła.

Lp.	Parafia	Wizytacje	Pleban	Wikary	Mansjonarz	Prebendarz	Kapelan szpitalny	Kaznodzieja	Razem	Modalna
1	Kazimierz	1748	1	1	—	1 ^b	1	1	5	4
		1781	1	1 ^a	—	—	1	1	4	
		1800	1	2	—	—	1	—	4	
2	Końskowola	1748	1	—	—	1 ^c +1 ^d	—	—	3	4
		1781	1	1	—	2 ^d	—	—	4	
		1800	1	1	—	1+1 ^c	—	—	4	
3	Markuszów	1748	1	—	3+1 ^e	—	—	—	5	4
		1781	1	—	2	—	1	—	4	
		1800	1	—	2+1 ^e	—	—	—	4	
4	Gołąb	1748	1	—	—	1 ^c	—	1	4	4
		1781	1	1	—	2	—	—	4	
		1800	1	—	—	2 ^c	—	—	3	
5	Kurów	1748	1	—	—	2 ^d	—	—	3	3
		1781	1	—	—	2 ^a	—	—	3	
		1800	1	—	—	2 ^c +1 ^{ed}	—	—	4	
6	Garbów	1748	1	1	—	1	—	—	3	3
		1781	1	1	—	1	—	—	3	
		1800	1	1	—	1	—	—	3	
7	Wąwolnica	1748	1	1+1 ^b	—	—	—	—	3	3
		1781	1	1 ^b	—	—	—	1	3	
		1800	1	1	—	—	—	—	2	
8	Żyrzyn	1748	1	1	—	—	—	—	2	2
		1781	1	1	—	—	—	—	2	
		1800	1	2	—	—	—	—	3	
9	Jaroszyn	1748	1	1	—	—	—	—	2	2
		1781	1	1 ^a	—	—	—	—	2	
		1800	1	1 ^a	—	—	—	—	2	
10	Karczmiska	1748	—	1	—	1	—	—	2	2
		1781	—	1	—	1	—	—	2	
		1800	—	1 ^a	—	—	—	—	1	
11	Regów	1748	1	—	—	—	—	—	1	2
		1781	1	1	—	—	—	—	2	
		1800	1	1	—	—	—	—	2	
12	Bochothnica	1748	1	—	—	—	—	—	1	2
		1781	1	—	—	1 ^c	—	—	2	
		1800	1	1	—	—	—	—	2	
13	Klementowice	1748	1	1	—	—	—	—	2	2
		1781	1	—	—	—	—	—	1	
		1800	1	1	—	—	—	—	2	
14	Wilków	1748	1	—	—	—	—	—	1	1
		1781	1	—	—	—	—	—	1	
		1800	1	1	—	—	—	—	2	
15	Włostowice	1748	1	—	—	—	—	—	1	1
		1781	1	—	—	—	—	—	1	
		1800	1	—	—	—	—	—	1	

Tabela 3

^a Jest jednocześnie prebendariuszem, ^b jest jednocześnie promotorem bractwa, ^c jest jednocześnie wikariuszem, ^d jest jednocześnie mansjonariuszem, ^e jest jednocześnie kapłanem szpitala.

Tabela odzwierciedla kategorie duchownych według zapisu źródła. Litery zaznaczają sytuację, w której wizytacja mówi, że wikariusz pełnił funkcję prebendariusza lub mansjonariusz funkcję kapelana szpitala itd. Dokumentację źródłową zawiera tabela zamieszczona na końcu pracy jako dodatek. Ostatnia rubryka zawiera modalną pozwalającą porównać liczbę duchownych w poszczególnych parafiach dla całego badanego okresu. Okres ten możemy rozpatrywać jako całość, gdyż stan liczbowy kleru nie uległ w tym czasie zasadniczym zmianom. Najistotniejsze jest przy tym to, że nie zmienił się podział parafii na grupy o mniejszej lub większej liczbie duchownych.

Niewielkie zmiany w liczbie duchownych w poszczególnych parafiach dadzą się jednak na przestrzeni badanego okresu zauważyć. Porównajmy liczbę duchownych w parafiach w latach 1748 i 1800. W 1748 r. występują 2 parafie z 5 duchownymi, w 1800 r. żadna parafia nie ma tej liczby. Z drugiej strony liczba parafii o 1 duchownym z 4 w 1748 r. spadła w 1800 r. do 2. Proces idzie w kierunku zmniejszenia dysproporcji pod względem liczby duchownych, jaka istniała między parafiami. Tracą duchownych parafie posiadające dotychczas 3 lub więcej duchownych, zyskują ich zaś parafie posiadające dotąd tylko plebana. Zaczyna dominować jako typ najczęstszy parafia o dwóch duchownych: proboszczu i wikariuszu.

Natomiast według obliczonej modalnej liczba duchownych w parafiach waha się od 1 do 4. Parafie o jednym tylko duchownym były w omawianym okresie tylko dwie. Sześć parafii miało po dwóch duchownych, 3 po trzech i wreszcie 4 parafie po czterech duchownych.

Dla wyjaśnienia stanu liczbowego duchownych konieczne jest choćby pobieżne rozpatrzenie uposażenia plebana oraz uposażenia innych duchownych występującego w postaci prebend i mansjonarii.

Uposażenie plebana. W skład uposażenia plebana wchodziły elementy występujące prawie we wszystkich parafiach (ziemia, poddani, dziesięciny, ogrody, osady, łąki, legaty, jura stolae) oraz elementy występujące tylko w niektórych parafiach (kamienice, karczma, browar, pasieki, stawy, lasy, wolny wyrąb w lasach pana, młyny, wolny przemiał w młynach pana).

Elementów tych nie będziemy szczegółowo rozpatrywać, gdyż jednostki miary ziemi, lasów, ogrodów itp. nie są jednolite. Tak np. dla ziemi wizytacja niekiedy podaje: „4 półłanki”, „2 role” lub „2 miarki” itd. Aby móc porównać wielkość powierzchni, trzeba by najpierw ujednoczyć miary. W niektórych przypadkach jest to w ogóle niemożliwe, gdyż wizytacje notują tylko „ziemi dużo”.

Zresztą zasadnicze elementy uposażenia powtarzają się we wszystkich parafiach. Dlatego nie jest możliwe wyróżnienie jakichś typów uposażenia parafii drogą prostego wyliczenia elementów uposażenia, bez wglębiania się w ich analizę.

Wizytacje podają nam wszędzie (oprócz Karczmisk, których dochód jest włączony do dochodu Kazimierza) roczny dochód plebana i dochodem tym zajmujemy się bliżej. Sumy dochodu zawiera zamieszczona niżej tabela.

Lp.	Parafia	R. 1748	R. 1781	R. 1800
1	Gołąb	5000n.	7914	2936
2	Markuszów	4820	4256	1899
3	Końskowola	3500	4850	1850
4	Kazimierz	3300	2341	1704
5	Garbów	2900	4105	4825
6	Żyrzyn	1500n.	4852	1030
7	Jaroszyn	2000n.	3000	—
8	Wąwolnica	2204	2640	1547
9	Kurów	1138n.	300 ³⁷	2365
10	Klementowice	400n.	1773	885
11	Bochotnica	500n.	1603	637
12	Regów	800n.	1136	—
13	Włostowice	350n.	350	1291
14	Wilków	600n.	659	769
15	Karczmiska	—	—	—

Tabela 4. Dochód roczny na plebana we florenach
n. — netto (po odliczeniu znacznej części wydatków)

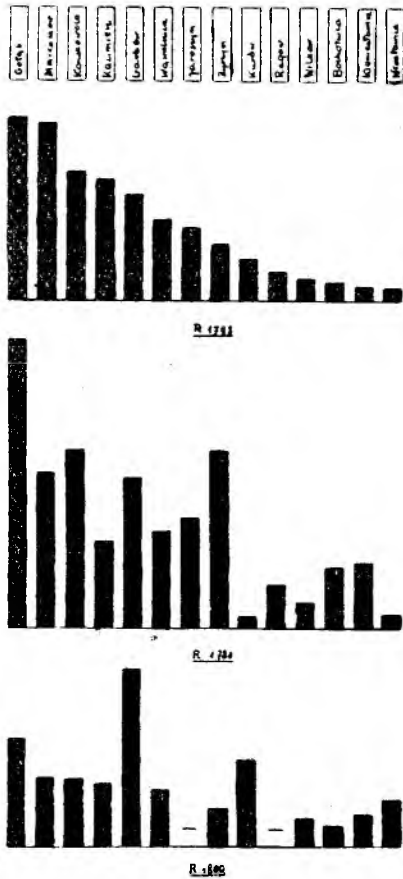
Sumy zawarte w tabeli wyrażają zwykle cały dochód, jedynie wizytacja z r. 1748 w niektórych parafiach podaje dochód odliczając znaczną część wydatków. Ponadto wizytacja z r. 1781 podaje niepełny dochód dla parafii Kurów. Te nieścisłości w znacznym stopniu zmniejszają możliwość przeprowadzenia adekwatnych porównań.

W celu porównania dochodu rocznego plebanów sporządziliśmy wykres obrazujący wysokość dochodu w postaci słupków (1 cm = 1000 florenów; patrz s. 73).

Wykres ten ułatwił nam łączne rozpatrywanie dochodu w trzech przekrojach. Trzeba było jednak rozstrzygnąć jeszcze dwie trudności. Pierwsza z nich dotyczy wyjątkowych i dużych zmian w wysokości dochodu poszczególnych parafii. Z wykresu wynika, że na ogół dyspro-

³⁷ Suma niepełna, prowadzi się dopiero spis majątku.

porcje występujące między poszczególnymi parafiami w zakresie dochodu rocznego nie ulegają zmianom. Również niewiele zmienia się miejsce parafii w szeregu ułożonym według wysokości dochodu. Dlatego też wydaje się, że te wyjątkowe i duże zmiany są wynikiem jakichś przypadków, a nie wzrostu uposażenia parafii. Zmiany te wystąpiły w pa-

rafiiach: Żyrzyn — 1781, oraz Garbów, Kurów i Włostowice — 1800. Można się tu dopatrywać różnych powodów. Może zaszła pomyłka w liczbie, może dobre gospodarowanie dało w tym roku wyjątkowo wielkie dochody, a może doszedł jakiś dochód niezależny od normalnych przychodów. W przypadku Żyrzyna w następnym przekroju wyskok ulega likwidacji. Liczb z tych lat oraz niepełnej liczby Kurowa z r. 1781 nie uważamy za istotne przy ocenianiu wysokości dochodu.

Druga trudność to fakt, że dla dwóch parafii — Regowa i Jaroszyń — brak danych z 1800 r. Parafie te umieszczamy w wykresie według po-

zycji, jaką zajmują one w latach, z których posiadamy dane. Zakładamy, że w latach, dla których nie mamy danych, zajmowały one pod względem wysokości dochodu mniej więcej taką samą pozycję.

Na podstawie wykresu wyróżniliśmy pięć grup parafii o zbliżonej do siebie wysokości rocznego dochodu plebana (we florenach):³⁸

Grupa V

Parafie: Gołąb, Markuszów, Garbów, Końskowola

Dochód: r. 1748 — ok. 3 000 lub ponad 3 000

r. 1800 — 1 800 — ok. 2 000

r. 1781 — ponad 3 500

Grupa IV

Parafie: Kazimierz, Jaroszyn, Wąwolnica

Dochód: r. 1748 — 2 000 — 3 250

r. 1781 — 2 000 — 3 000

r. 1800 — 1 500 — 2 000

Grupa III

Parafie: Żyrzyn, Kurów

Dochód: r. 1748 — 1 000 — 1 500

r. 1781 — ok. 2 000

r. 1800 — ok. 1 000 — 1 500

Grupa II

Parafie: Klementowice, Bochotnica, Regów

Dochód: r. 1748 — od 400 — 800

r. 1781 — od 1 100 — 1 750

r. 1800 — od 400 — 800

Grupa I

Parafie: Wilków, Włostowice, Karczmiska

Dochód: r. 1748 — od 350—600

r. 1781 — od 350 — 650

r. 1800 — od 650 — 1 200

Prebendy i mansjonarie. Z kolei, po omówieniu uposażenia plebana, przechodzimy do omówienia uposażenia innych duchownych,

³⁸ Grupy uszeregowaliśmy dając wyższy numer bogatym parafiom, ponieważ w części II pracy numer grupy stanowi zarazem liczbę punktów przy obliczaniu wysokości uposażenia parafii drogą punktacji. Karczmiska, mimo iż nie było tam beneficjum plebana, uwzględniliśmy w najniższej grupie, ponieważ wikary kazimierski, obsługujący kościół w Karczmiskach, był utrzymywany przez gromadę, a ponadto miał pewne dochody w postaci: dziesięcin, robocizny, użytkowania gruntów.

nie będących na pensji plebana. Tutaj będzie nam chodziło o uchwycenie liczby fundacji.

Prebendy i mansjonarze występują w 11 parafiach dekanatu. W dwóch przypadkach prebendy występują nie we wszystkich wizytacjach³⁹. Ponieważ jednak były to fundacje o charakterze trwałym, traktujemy je jako stale istniejące. Nie analizujemy stanu obsady prebend dla powodów już uprzednio wymienionych⁴⁰. Liczby prebendariuszy i mansjonariuszy były o wiele niższe niż liczby fundowanych prebend i liczby mansjonariuszy według fundacji. Niemniej jednak dochody płynące z tych fundacji, choćby uszczuplone, w taki czy inny sposób przyczyniały się do rozbudowania struktury organizacyjnej parafii. Będziemy więc traktowali liczby fundowanych prebend i liczby mansjonariuszy według fundacji jako elementy wyjaśniające strukturę danej parafii. Liczby te wyglądają następująco:

Lp.	Parafia	Prebendy	Mansjonaria
1	Kazimierz	6	6*
2	Końskowola	4	5*
3	Kurów	2	4
4	Markuszów	1	4
5	Gołąb	1	4
6	Garbów	1	—
7	Karczmiska	1	—
8	Regów	1	—
9	Wilków	1	—
10	Jaroszyn	1	—
11	Bochotnica	1	—
12	Wąwolnica	—	—
13	Żyrzyn	—	—
14	Klementowice	—	—
15	Włostowice	—	—
	Razem	20	23

Tabela 5

* Fundacja, prócz mansjonariuszy, przewidywała jeszcze „kleryka do śpiewania”.

Wnioski. Uposażenie będące podstawą materialną duchownych pracujących w parafiach dekanatu kazimierskiego składało się z beneficjów plebańskich oraz prebend i mansjonarii. W dekanacie było 20 prebend i 5 mansjonarii przewidujących według fundacji istnienie 23 man-

³⁹ Parafia Jaroszyn — brak wzmianki z 1748 r., parafia Bochotnica — wzmianka tylko z r. 1781.

⁴⁰ Zob. wyżej s. 69.

sjonarzy. Pod względem wysokości uposażenia duchownych stwierdzamy pomiędzy parafiami duże różnice. Z jednej strony istniały parafie o wysokim uposażeniu plebana, posiadające ponadto prebendy i mansjonarie, z drugiej zaś strony niektóre parafie posiadały tylko beneficjum plebańskie i to przynoszące niewielki dochód. Związek, jaki zachodzi pomiędzy wysokością uposażenia a liczbą duchownych, ilustruje poniższa tabelka:

Lp.	Parafia	Liczba duchownych	Grupa uposażenia plebana	Prebendy	Liczba mansjonariuszy według fundacji
1	Kazimierz	4	IV	6	6
2	Końskowola	4	V	4	5
3	Markuszów	4	V	1	4
4	Gołąb	4	V	1	4
5	Kurów	3	III	2	4
6	Garbów	3	V	1	—
7	Wąwolnica	3	IV	—	—
8	Żyrzyn	2	III	—	—
9	Jaroszyn	2	IV	1	—
10	Karczmiska	2	I	1	—
11	Regów	2	II	1	—
12	Bochoznica	2	II	1	—
13	Klementowice	2	II	—	—
14	Wilków	1	I	1	—
15	Włostowice	1	I	—	—

Tabela 6

Widzimy więc, że większą liczbę duchownych posiadają parafie lepiej uposażone.

3. SŁUŻBA KOŚCIELNA

Z kolei zajmiemy się grupą ludzi stanowiących służbę kościelną. W wizytacjach spotykamy różne ich kategorie: organistę, kantora, zakrystiana, kierownika szkoły, wityrykusa, dzwonnika, „dziadka kościelnego” i „ubogich służących kościołowi”.

Chcąc przystąpić do opisu poszczególnych urzędów służby kościelnej w dekanacie kazimierskim, musimy przyjąć pewne zasady postępowania w przypadku, gdy wizytacje informują, iż jedna i ta sama osoba pełniła więcej niż jedną funkcję. Sformułowania w wizytacji są różne, np. „kantor jest zakrystianem” lub „zakrystian jest kantorem”, bądź też, że jedna osoba spełnia funkcję organisty i zakrystiana. Wydaje się, że sformułowania te były dość przypadkowo stosowane nawet w ramach jednej

wizytacji. Wobec takiego stanu rzeczy możemy przyjąć następujące zasady postępowania:

1. Jeśli organista spełniał równocześnie jakąkolwiek inną funkcję, liczymy go jako organistę, a inne funkcje uważamy za spełniane dodatkowo. Za takim rozstrzygnięciem przemawia fakt, że urząd organisty był jedynym urzędem zawsze występującym i wobec tego możemy go uznać za najważniejszy.

2. Jeśli zakrystian lub kierownik szkoły pełnił równocześnie funkcję kantora, liczymy go zawsze jako zakrystiana lub kierownika szkoły, nigdy zaś jako kantora. Przemawia za tym to, że funkcja kantora tylko raz występowała samodzielnie bez połączenia z innym urzędem, a systematycznie notowana była jedynie przez wizytację z r. 1748 i wobec tego możemy ją traktować jako mniej ważną.

Obecnie przystąpimy do omówienia poszczególnych urzędów.

Organista w omawianym przez nas okresie występował we wszystkich przekrojach, w każdej parafii dekanatu kazimierskiego. Często pełnił on również obowiązki zakrystiana i kantora lub kierownika szkoły parafialnej ⁴¹.

Występowanie zakrystiana

Lp.	Parafie	L a t a		
		1748	1781	1800
1	Kazimierz	1	1	1
2	Końskowola	1	1	1
3	Markuszów	1	1	1
4	Wąwolnica	1	1	1
5	Kurów	1	1	1
6	Gołęb	1	1	1
7	Regów	0	1	1
8	Garbów	0	1	0
9	Karczńska	1	1	1
10	Bochońca	1	0	—
11	Włostowice	0	0	0
12	Żyrzyn	0	0	—
13	Jaroszyn — Góra	—	—	—
14	Klementowice	0	—	—
15	Wilków	0	—	—

Tabela 7

0 — funkcję zakrystiana pełnił organista

⁴¹ Zob. niżej omówienie tych kategorii służby kościelnej.

Z a k r y s t i a n przechowywał klucze od kościoła, utrzymywał w porządku szaty, naczynia i księgi liturgiczne w zakrystii oraz dbał o światło i porządek w kościele⁴². Wydaje się, że miał on także obowiązek dzwonięcia we właściwych porach, chyba że był w parafii osobny dzwonnik. Występowanie zakrystiana w dekanacie kazimierskim ilustruje nam powyższa tabelka (s. 77).

Spróbujmy sporządzić zestawienie liczbowe według przekrojów.

Wizytacja	Był zakrystian	Funkcję pełnił organista	Brak wzmianki	Liczba parafii
1748	8	6	1	15
1781	9	3	3	15
1800	8	2	5	15

Tabela 8

Powyższe zestawienie pozwala nam porównać stan w poszczególnych przekrojach. Liczba parafii, w których jest zakrystian, nie ulega w drugiej połowie XVIII w. większym zmianom. Spostrzegamy, że wizytacje coraz rzadziej notują, kto pełnił funkcję zakrystiana, mimo iż wiadomo, że ktoś je pełnić musiał i że zapewne czynił to zawsze organista. Na 15 parafii dekanatu kazimierskiego w 7 był zawsze zakrystian, w 3 był okresowo, w 5 pozostałych nigdy nie było zakrystiana.

Obok swych obowiązków zakrystian spełniał także dodatkowe funkcje. W r. 1748 w większości przypadków zakrystian był równocześnie kantorem. W późniejszym czasie było zapewne tak samo, chociaż wizytacje tego najczęściej nie zaznaczają. W Końskowoli w r. 1781 zakrystian pełnił jednocześnie funkcję dzwonnika, a w r. 1748 — wityrykusa. Należy sądzić, że tak było zawsze, o ile nie było osobnego dzwonnika. Natomiast funkcji kierownika szkoły zakrystian nie pełnił nigdy.

K a n t o r miał dyrygować chórem, uczyć śpiewu, intonować psalmy, hymny, antyfony itd.⁴³ Jako osobny urząd w dekanacie wystąpił tylko raz. Funkcja ta była wykonywana przez organistę, zakrystiana lub kierownika szkoły.

Kto pełnił funkcję kantora — ilustruje tabelka 9, s. 79.

Widzimy, że w r. 1781 prawie nigdzie, a w r. 1800 nigdzie wizytacje nie wymieniają, kto pełnił funkcję kantora. Informację o tym mamy w 16 przypadkach (12 — wizytacja z r. 1748; 3 — wizytacja z r. 1781).

⁴² AKL, Rep. 60A105, s. 856.

⁴³ *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, Warszawa 1913, t. XXIX—XXX, s. 236—237. Porównaj też St. Kot, op. cit.

Stwierdzamy, że funkcję kantora 7 razy pełnił organista, 6 razy zakrystian i w jednym przypadku kierownik szkoły.

Lp.	Parafie	Lata		
		1748	1781	1800
1	Kazimierz	1	—	—
2	Końskowola	—	o	—
3	Markuszów	z	z	—
4	Wąwolnica	k	z	—
5	Kurów	z	—	—
6	Gołąb	z	—	—
7	Bochotnica	z	—	—
8	Regów	o	—	—
9	Garbów	o	—	—
10	Włostowice	o	—	—
11	Żyrzyn	o	—	—
12	Jaroszyn—Góra	—	—	—
13	Klementowice	o	—	—
14	Wilków	o	—	—
15	Karczmiska	—	—	—

Tabela 9

o = organista; z = zakrystian; k = kierownik szkoły; — = brak wzmianek

Wizytacje	O	Z	K	Brak wzmianki	Liczba parafii
1748	6	4	1	3	15
1781	1	2	—	12	15
1800	—	—	—	15	15

Tabela 10. Zestawienie liczbowe

Z powyższego zestawienia wynika, że funkcję kantora najczęściej pełnił organista. W rzeczywistości jednak pełnił on ją głównie w tych parafiach (6 przypadków), w których nie było zakrystiana, wraz z obowiązkami tego ostatniego. Należy więc stwierdzić, że funkcję kantora zwykle pełnił zakrystian, o ile był w parafii.

Kierownik szkoły. Do służby kościelnej zaliczany był także kierownik szkoły, tj. nauczyciel uczący dzieci podstaw wiary, czytania, pisania i arytmetyki⁴⁴. Występowanie kierownika szkoły w parafiach dekanatu kazimierskiego ilustruje tabelka:

⁴⁴ AKL, Rep. 60A183, s. 64 i Rep. 60A185, s. 283.

Lp.	Parafie	Lata		
		1748	1781	1800
1	Markuszów	o	1	1
2	Kazimierz	1	—	1
3	Wąwolnica	1	—	1
4	Kurów	o	—	2
5	Końskowola	1	o	—
6	Klementowice	—	1	—

Tabela 11

o = organista, — = brak wzmianki

Wizytacje	Był kierownik szkoły	Funkcję pełnił organista	Brak wzmianki	Liczba parafii
1748	3	2	1	6
1781	2	1	3	6
1800	4(5) ^a	—	2	6

Tabela 12. Zestawienie liczbowe

^a Cyfra w nawiasie pochodzi stąd, że w 1800 r. były w Kurowie dwie szkoły i w każdej był osobny kierownik.

Widzimy, że liczba kierowników szkół w dekanacie ulega dużym wahaniom. Kierownik szkoły występował w 6 parafiach, jednak nie we wszystkich trzech przekrojach. Wizytacje zaznaczają, że o ile nie było kierownika szkoły, funkcję jego pełnił organista. Tabelka zamieszczona przy omówieniu szkół⁴⁵ informuje, kiedy występował osobny kierownik szkoły, a kiedy jego funkcję pełnił organista. W jednym przypadku kierownik szkoły pełnił również funkcję kantora.

Witrykus był to człowiek świecki, który zbierał fundusze na rzecz kościoła i przechowywał je oraz dysponował nimi w porozumieniu z rządcą kościoła⁴⁶. Fundusz ten przeznaczony na utrzymanie kościoła nazywano „peculium ecclesiasticum” w odróżnieniu od „peculium clericale”, czyli majątku beneficjalnego, którym zarządzał sam beneficjant względnie jego zastępca⁴⁷. O witrykusach mówi tylko wizytacja z r. 1748. Dwie parafie miały po jednym witrykusie, trzy — prawdopodobnie po dwóch⁴⁸, a w Końskowoli funkcję witrykusa pełnił zakrystian.

⁴⁵ Zob. s. 84, tam też znajduje się bardziej szczegółowe omówienie występowania kierownika szkoły.

⁴⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Akta Wizytacji (AKK, AW), vol. 43, k. 52 — w parafii Regów „witrykus jest i posiada klucze od skarbnicy kościelnej”. Por. też Sołtyszewski, l. c., s. 429.

⁴⁷ S. Sołtyszewski, l. c., s. 429.

⁴⁸ Zob. s. 83, przypis b do tabeli 13.

Dzwonnik. Tylko wizytacja z 1800 r. mówi o dwóch parafiach posiadających dzwonników. Należy przypuszczać, że sytuacja wyglądała podobnie jak w XVI w. w dekanacie pszczyńskim, gdzie dzwonnik obsługiwał dzwony kościoła obok swego właściwego zawodu⁴⁹.

Wizytacja z r. 1781 zaznacza w dwóch parafiach istnienie „działka kościelnego”. O „ubogich służących kościołowi”, mieszkających w szpitalu, w 4 przypadkach mówi wizytacja z r. 1800.⁵⁰ Możemy przypuszczać, że dopomagali oni do utrzymania kościoła w czystości.

W 14 parafiach, tylko w wizytacji z r. 1748, występują położne. Były one „wyuczone i przeegzaminowane”, aby w razie potrzeby umiały chrzczyć. Liczba ich waha się od 1 do 20, przy czym w pięciu parafiach zaznaczono ogólnie, że były, nie podając ich liczby.

Na tym kończymy rozważania o poszczególnych kategoriach służby kościelnej i przechodzimy do analizy tabeli, zestawiającej wszystkie te kategorie (patrz s. 82).

Wnioski. Na terenie dekanatu kazimierskiego występowały trzy typy parafii o różnej liczbie służby kościelnej oraz dwie parafie nietypowe.

Typ pierwszy to parafie, które posiadały stałych: zakrystiana i organistę oraz niestałego kierownika szkoły; o ile nie było kierownika, zastępował go organista. Do takich należało 5 parafii z ośrodkiem w mieście: Kazimierz, Końskowola, Markuszów, Wąwolnica, Kurów. Parafiami nietypowymi były Gołęb i Karczmiska — jedyne parafie wiejskie posiadające oprócz organisty stałego zakrystiana.

Typ drugi stanowiły parafie posiadające organistę i niestałego zakrystiana. Były to: Garbów, Bochońnica i Regów. Parafia Klementowice była wyjątkiem wśród parafii wiejskich, gdyż posiadała raz — w r. 1781 — kierownika szkoły, no i oczywiście organistę. Typ trzeci to parafie posiadające wyłącznie organistę. Do takich zaliczały się 4 pozostałe parafie: Jaroszyn, Wilków, Włostowice i Żyrzyn.

Należałoby raz jeszcze podkreślić specyfikę parafii z ośrodkiem miejskim. Miasta oprócz organisty posiadały stałego zakrystiana oraz niestałego osobnego kierownika szkoły. Ponadto w miastach wizytacja z r. 1748 wymienia witrykusów, a wizytacja z r. 1800 osobnego dzwonnika⁵¹.

⁴⁹ L. Musioł, op. cit., s. 32.

⁵⁰ AKL, Rep. 60A183, k. 10, 64, 172, 367.

⁵¹ W Kazimierzu i Garbowie, który od 1782 r. był miastem.

Lp.	Parafia	Wizytacja	Organista	Zakrystian	Kantor	Kierownik szkoły	Razem	Witrykus	Dzwonnik	Dziadek kościelny	Położne
1	Kazimierz	1748	1	1	1	1	4	2 ^a	—	—	+
		1781	1	1	—	—	2	—	—	1	—
		1800	1	1	—	1	3	—	1	—	—
2	Markuszów	1748	1	1	z	o	2	1	—	—	+
		1781	1	1	z	1	3	—	—	—	—
		1800	1	1	—	1	3	—	—	—	—
3	Wąwolnica	1748	1	1	k	1	3	2 ^a	—	—	+
		1781	1	1	z	—	2	—	—	—	—
		1800	1	1	—	1	3	—	—	—	—
4	Kurów	1748	1	1	z	o	2	1	—	—	2
		1781	1	1	—	—	2	—	—	1	—
		1800	1	1	—	2	4	—	—	—	—
5	Końskowola	1748	1	1	—	1	3	z ^b	—	—	19
		1781	1	1	o	o	2	—	z	—	—
		1800	1	1	—	—	2	—	—	—	—
6	Gołęb	1748	1 ^c	1	z	—	2	— ^d	—	—	9
		1781	1	1	—	—	2	—	—	—	—
		1800	1	1	—	—	2	—	—	—	—
7	Karczmiska	1748	1	1	—	—	2	—	—	—	—
		1781	1	1	—	—	2	—	—	—	—
		1800	1 ^e	1	—	—	2	—	—	—	—
8	Regów	1748	1	o	o	—	1	— ^d	—	—	+
		1781	1	1	—	—	2	—	—	—	—
		1800	1	1	—	—	2	—	—	—	—
9	Garbów	1748	1	c	o	—	1	—	—	—	20
		1781	1	1	—	—	2	—	—	—	—
		1800	1	c	—	—	1	—	1	—	—
10	Bochothnica	1748	1	1	z	—	2	—	—	—	3
		1781	1	o	—	—	1	—	—	—	—
		1800	1	—	—	—	1	—	—	—	—
11	Klementowice	1748	1	o	o	—	1	—	—	—	1
		1781	1	—	—	1	2	—	—	—	—
		1800	1 ^f	—	—	—	1	—	—	—	—
12	Wilków	1748	1	o	o	—	1	2 ^a	—	—	+
		1781	1 ^g	—	—	—	1	—	—	—	—
		1800	1	—	—	—	1	—	—	—	—
13	Jaroszyn	1748	1	—	—	—	1	—	—	—	7
		1781	1	—	—	—	1	—	—	—	—
		1800	1	—	—	—	1	—	—	—	—
14	Włostowice	1748	1	o	o	—	1	— ^d	—	—	4
		1781	1	o	—	—	1	—	—	—	—
		1800	1	o	—	—	1	—	—	—	—
15	Żyrzyn	1748	1	o	o	—	1	—	—	—	3
		1781	1	o	—	—	1	—	—	—	—
		1800	1	—	—	—	1	—	—	—	—

Tabela 13. Służba kościelna

Objaśnienie znaków: o — funkcję pełnił organista, z — funkcję pełnił zakrystian, k — funkcję pełnił kierownik szkoły, + — były położne, wizytacja nie podaje ich liczby.

^a Nie wiadomo, ilu było witrykusów, przypuszczamy, że dwóch. Przepisy regu-

lujące wybór witykusów w statucie bpa Mikołaja Trąby brzmią: „[...] rządcy kościołów lub inni duchowni każdego roku mają zbierać się razem z kolatorem, jeśli taki jest w parafii [...] i ze starszyzną parafii, aby wybrać dwóch mężów ze stanu świeckiego, godnych zaufania”. St. Sołtyśzewski, l. c., s. 433. ^b Zakrystian „vitricum agit”. ^c Organista „ma pod swoją opieką 5 osób, które dbają o stronę muzyczną nabożeństw w kaplicy Loret”. ^d „Vitrici non sunt”. ^e Organista mieszkał w szpitalu oddalonym od kościoła i to sprawiło, że tak organista, jak i ubodzy „źle służyli kościołowi”. ^f „Inne posługi kościelne spełniają domowi parafianie”. ^g „Więcej kościelnych nie masz dla szczupłości dochodu”.

4. INSTYTUCJE PRZYPARAFIALNE

W punkcie tym omówimy szkołę, szpital oraz bractwa i cechy.

Szkoła parafialna mieściła się zazwyczaj obok kościoła parafialnego. Dla ogólnego zorientowania, jak wyglądała nauka, przytoczymy kilka wiadomości zaczerpniętych z wizytacji z 1800 r. W Markuszowie dzieci uczono: czytać, pisać, katechizmu, nauki moralnej, historii, Pisma św., arytmetyki, uprawy roli i języka łacińskiego ⁵². Istniała też pewna kontrola nauczania. W Markuszowie i Kurowie uczniowie przy końcu roku zdawali egzamin przed prepozytem i zaproszonymi gośćmi. Prepozyt wizytował szkołę, w każdym kwartale uczniowie zdawali przed nim egzamin. Pilnym rozdawano nagrody ⁵³. W Kazimierzu i Kurowie razem z chłopcami uczyły się dziewczęta. Uczniowie codziennie brali udział we Mszy św. ⁵⁴

Funkcję kierownika szkoły pełnił bądź to specjalny nauczyciel, bądź też organista. Kierownik szkoły był zazwyczaj opłacany przez plebana. W Kazimierzu na szkołę płacił także magistrat ⁵⁵. Spójrzmy na tabelę 14 na s. 84.

Na 5 parafii posiadających szkołę wizytacja z r. 1748 wymienia trzech kierowników szkoły, z których jeden był zarazem kantorem. W pozostałych dwóch parafiach uczył organista. Wizytacja z r. 1781 wymienia szkołę tylko w trzech parafiach, przy czym w dwóch funkcję kierownika pełnili samodzielni nauczyciele, w jednej pełnił ją organista. Wizytacja z r. 1800 mówi już tylko o samodzielnych kierownikach szkoły. Podsumowując stwierdzamy, że o ile nie było samodzielnego kierownika szkoły, zastępował go zawsze organista.

Wzmianki o szkole w poszczególnych parafiach są bardzo niesystematyczne i niejednolite. Czasem wizytacja wymienia kierownika szkoły, czasem stwierdza, że obowiązki jego spełnia organista, a czasem dodat-

⁵² AKL, Rep. 60A183, k. 5.

⁵³ Tamże, k. 5 i 64.

⁵⁴ Tamże, k. 64 i AKL, Rep. 60A185, s. 283.

⁵⁵ AKL, Rep. 60A185, s. 283.

kowo mówi o istnieniu budynku szkolnego. Wobec takiego stanu rzeczy parafie, posiadające choćby tylko w jednym przekroju wzmiankę o szkole, traktujemy jako parafie ze szkołą.

Lp.	Parafia	Wizytacje	Szkoła	
			Budynek	Kierownik
1	Markuszów	1748	—	o
		1781	1	1
		1800	1	1
2	Kazimierz	1748	—	1
		1781	—	—
		1800	1	1
3	Kurów	1748	1	o
		1781	—	—
		1800	2	2
4	Końskowola	1748	—	1
		1781	—	o
		1800	nie ma	nie ma
5	Wąwolnica	1748	—	1
		1781	nie ma	nie ma
		1800	nie ma	1
6	Klementowice	1748	—	—
		1781	1	1
		1800	—	—

Tabela 14
o — organista

Przy takim założeniu stwierdzamy, że na 15 parafii dekanatu kazimierskiego w II połowie XVIII w. 6 parafii posiadało szkoły. Ilustruje nam to załączona tabela:

Lp.	Parafia	Szkoła w latach		
		1748	1781	1800
1	Markuszów	+	+	+
2	Kazimierz	+	—	+
3	Kurów	+	—	+
4	Końskowola	+	+	—
5	Wąwolnica	+	—	+
6	Klementowice	—	+	—

Tabela 15

Dziewięć parafii nie zamieszczonych w tabeli nie posiadało w ogóle szkoły. Z sześciu parafii posiadających szkołę jedna, mianowicie Kurów, pod koniec XVIII w. posiadała dwie szkoły i dwóch kierowników. Szkoły mieściły się: jedna w mieście obok kościoła, druga na wsi Wolica. To wyjątkowe zjawisko można powiązać z faktem, że patronat parafii Ku-

rów przez całe omawiane półwieczne miał w rękę Ignacy Potocki, wybitny działacz obozu reformy. Z jego prezenty plebanem kurowskim był Grzegorz Piramowicz — sekretarz Komisji Edukacji Narodowej, a po nim jego brat — Stanisław Piramowicz ⁵⁶.

Kończąc rozważania o szkołach musimy jeszcze podkreślić, że na naszym terenie każde miasto (za wyjątkiem nowo lokowanego Garbowa) posiadało szkołę. Wsie prawie zawsze były bez szkoły. Jedyne wyjątki stanowią: ukazująca się tylko raz (r. 1781) szkoła w Klementowicach oraz wyżej wymieniona szkoła we wsi Wolica w parafii Kurów.

Szpital XVIII-wieczny był to raczej przytułek dla biednych, dający im mieszkanie i wyżywienie. Na terenie dekanatu kazimierskiego mamy tylko dwa przypadki, w których jest mowa o opiece lekarskiej. Obie wzmianki odnoszą się do 1800 r. Mówiąc o parafii Końskowola wizytacja wymieniając dwa szpitale zaznacza, że szpital położony w mieście posiadał chirurga, będącego na utrzymaniu księcia ⁵⁷. Także w akcie wizytacji parafii Kurów zaznaczono, że prepozyt z dochodów szpitala płaci „pensję lekarzowi i chirurgowi, którzy są zobowiązani w wioskach parafialnych ubogim w każdym czasie przyjść z pomocą” ⁵⁸.

Szpitale istniejące na terenie dekanatu można podzielić pod względem środków utrzymania ubogich na dwie grupy. Pierwsza grupa to szpitale posiadające fundacje. Druga grupa to szpitale nie posiadające fundacji, dające ubogim, utrzymującym się z jałmużn, jedynie mieszkanie.

Ubodzy przebywający w szpitalach, posiadających fundacje, byli zobowiązani do codziennych modłów za fundatorów szpitala, np. do śpiewania codziennie oficjum o NMP, a w dni świąteczne „hymnu św. Wojciecha” — Bogurodzica ⁵⁹. Wizytacja z 1800 r. w 4 przypadkach zaznacza, że biedni przebywający w szpitalu „służyli kościołowi” ⁶⁰. Zapewne pomagali oni w utrzymywaniu porządku w kościele parafialnym. Nie dotyczy to tych szpitali, przy których istniał kościół szpitalny.

Stan szpitali w dekanacie ilustruje tabela:

⁵⁶ Wizytacja z 1800 r. mówiąc w dekrete reformacyjnym o zasługach obu Piramowiczów, specjalnie wychwala Stanisława za „chęci do wychowania młodzieży w dobrych obyczajach i wiedzy”, AKL, Rep. 60A183, k. 90.

⁵⁷ Tamże, k. 428.

⁵⁸ Tamże, k. 64.

⁵⁹ AKK, AW, vol. 43, k. 41 (Końskowola), k. 60 (Markuszów); AKL, Rep. 60A105, s. 895—896 (Końskowola); AKL, Rep. 60A183, k. 49—50 (Markuszów), k. 427 (Końskowola).

⁶⁰ AKL, Rep. 60A183, k. 10, 64, 172, 367.

Lp.	Parafie	Wizytacje	Szpital	Fundacja	Kościół szpitalny	Kapelan
1	Markuszów	1748	1	+	+	+
		1781	1	+	+	+
		1800	1	+	+	+
2	Kazimierz	1748	1	+	+	+
		1781	—	+	+	+
		1800	1	+	+	+
3	Końskowola	1748	1	+	+	—
		1781	1	+	+	—
		1800	2	+	+	—
4	Kurów	1748	1	+	—	—
		1781	1	+	—	—
		1800	1	+	—	—
5	Garbów	1748	1	+	—	—
		1781	1	—	—	—
		1800	1	—	—	—
6	Wąwolnica	1748	1	— ^a	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	2	—	—	—
7	Gołąb	1748	1	—	—	—
		1781	1	—	—	—
		1800	1	—	—	—
8	Regów	1748	1	—	—	—
		1781	1	—	—	—
		1800	1	—	—	—
9	Bochoznica	1748	1	—	—	—
		1781	1	—	—	—
		1800	1	—	—	—
10	Klementowice	1748	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	1	—	—	—
11	Karczrniska	1748	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	1	—	—	—
12	Włostowice	1748	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—
13	Żyrzyn	1748	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—
14	Jaroszyn	1748	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—
15	Wilków	1748	—	— ^a	—	—
		1781	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—

Tabela 16

^a Była fundacja szpitalna, ale upadła i dochody z niej nie płyną.

Z tabeli wynika, że na 15 parafii dekanatu kazimierskiego 9 posiadało szpital, w 2 parafiach szpital pojawił się dopiero z końcem XVIII w., w 4 zaś nie było w ogóle szpitala. Ponadto w dwóch parafiach —

Końskowoli i Kurowie — w końcu XVIII w. istniały po 2 szpitale. Dwie parafie zaliczone do stale posiadających szpital mają luki. Wizytacja z r. 1781 stwierdza, że w parafii Kazimierz chwilowo nie ma szpitala z powodu obalenia się zamczyska ⁶¹. O szpitalu w parafii Wąwolnica wizytacja z tegoż samego roku nic nie mówi. Być może, że to tylko nieuwaga wizytatora. Ponieważ w 1748 r. i w 1800 r. szpitale te istnieją, dlatego tak jeden jak i drugi przypadek traktujemy jako stan chwilowy. W parafiach nie posiadających szpitala wizytacje notują czasem ubogich, którzy żyli z mieszkańcami wsi ⁶².

Sześć parafii: Kazimierz, Końskowola, Kurów, Markuszów, Wąwolnica ⁶³ i Garbów ⁶⁴ — posiadało szpitale z funduszem. Pięć parafii: Gołąb, Regów i Bochoznica oraz Karczniska i Klementowice, w których szpitale powstały w końcu XVIII w., było bez fundacji. Trzy parafie: Kazimierz, Markuszów i Końskowola miały przy szpitalu kościół szpitalny. Dwie z tych parafii: Kazimierz i Markuszów miały także kapelana, obsługującego kościół szpitalny i ubogich. W Końskowoli prebenda kapelana była włączona do beneficjum plebana i kościół szpitalny był obsługiwany przez miejscowego plebana.

Ponadto trzeba dodać, że szpital z funduszem, z kościołem i prebendą kapelana szpitalnego istniał jedynie w 3 wymienionych miastach. W pozostałych dwóch miastach — w Kurowie i Wąwolnicy — istniał szpital z funduszem, ale bez kościoła. Jediną wsią, w której istniał szpital z funduszem, był Garbów (miasto dopiero od 1782 r.). Z pozostałych wsi kościelnych w 5 istniał szpital bez funduszu, a w 4 wcale nie było szpitala.

Bractwa i cechy. Występowanie bractw i cechów ilustruje tabela na s. 88.

Na terenie dekanatu kazimierskiego istniało w omawianym okresie kilka rodzajów bractw. Najczęściej występowało bractwo różańcowe (w 9 parafiach). Poza nim występowały jeszcze bractwa: Miłosierdzia — w dwóch parafiach, oraz Niepokalanego Poczęcia NMP, Literatów, św. Jana Nepomucena, św. Anny i Szkaplerza św. — po jednym bractwie. W sumie w omawianym okresie w dekanacie występowało 16 bractw.

⁶¹ AKL, Rep. 60A105, s. 743.

⁶² Włostowice, Klementowice i Żyrzyn — 1748 r. (AKK, AW, vol. 43, k. 6, 31 i 45); Wilków — 1800 r. (AKL, Rep. 60A183, k. 259).

⁶³ Dochody z fundacji nie wpływały i ubogich w szpitalu utrzymywał prepozyt, ale fundacja została dokonana i to jest dla celów typologii parafii ważne, gdyż inaczej Wąwolnica byłaby wyjątkiem wśród miast

⁶⁴ Wprawdzie wizytacje z lat 1781 i 1800 o funduszu szpitalnym w Garbowie nie wspominają, dla nas jednak istotne jest to, że fundacja została dokonana i w 1748 r. dochód z niej szedł na ubogich — AKK, AW, vol. 43, k. 66.

Lp.	Parafia	Wizytacje	Bractwa razem	Rodzaje bractw		Promotory	Cechy	Rodzaje cechów
				różnicowe	inne			
1	Kazimierz	1748	2	1 ^a	Literackie	+	1	flisowski
		1781	1	1 ^a	Literackie	+	—	—
		1800	2	1 ^a	Literackie	+	5	—
2	Końskowola	1748	2	1 ^a	Niep. Poczęcia NMP	++	—	—
		1781	1	1 ^a	—	+	—	—
		1800	1	1 ^a	—	+	—	—
3	Kurów	1748	1	1	—	+	—	—
		1781	—	—	—	—	—	—
		1800	3	1	Jana Nepomucena i Miłosierdzia	+++	3	kowali, kuźnierzy, szewców
4	Wąwolnica	1748	1	1	—	+	—	—
		1781	1	1	—	+	—	—
		1800	1	1	—	+	2	szewców, tkaczy
5	Markuszów	1748	1	—	św. Anny	—	—	—
		1781	1	—	św. Anny	—	—	—
		1800	1	—	św. Anny	—	—	—
6	Garbów	1748	1	1 ^a	—	+	—	—
		1781	1	1 ^a	—	+	—	—
		1800	1	1 ^a	—	+	—	—
7	Karczmiska	1748	1	—	Szkaplerza ^a	+	—	—
		1781	1	—	Szkaplerza ^a	+	—	—
		1800	1	—	Szkaplerza ^a	+	—	—
8	Wilków	1748	1	1 ^a	—	—	—	—
		1781	1	1 ^a	—	—	—	—
		1800	1	1 ^a	—	+	—	—
9	Jaroszyn	1748	—	—	—	—	—	—
		1781	1	1 ^a	—	+	—	—
		1800	1	1 ^a	—	+	—	—
10	Regów	1748	—	—	—	—	—	—
		1781	1	1	—	—	—	—
		1800	1	1	—	—	—	—
11	Gołąb	1748	1	1	—	+	—	—
		1781	—	—	—	—	—	—
		1800	1	—	Miłosierdzia	—	—	—
12	Włostowice	1748	—	—	—	—	1	flisowski
		1781	—	—	—	—	1	flisowski
		1800	—	—	—	—	—	—
13	Żyrzyn	1748	—	—	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—	—	—
14	Klementowice	1748	—	—	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—	—	—
15	Bochothnica	1748	—	—	—	—	—	—
		1781	—	—	—	—	—	—
		1800	—	—	—	—	—	—

Tabela 17

a — oznacza bractwo związane z prebendą

Występowanie różnych rodzajów bractw zestawia w liczbach poniższa tabelka:

Wizytacje	Różańcowe	Szkaplerza św.	Św. Anny	Literatów	Miłosierdzia	Św. Jana Nepomucena	Niepokalanego Poczęcia NMP	Razem
1748	7	1	1	1	—	—	1	11
1781	7	1	1	—	—	—	—	9
1800	8	1	1	1	2	1	—	14

Tabela 18

Przez całą drugą połowę XVIII w. istniało bez przerwy 7 bractw. Były to bractwa: 5 różańcowych oraz św. Anny i Szkaplerza św. W r. 1781 pojawiały się jeszcze dwa bractwa różańcowe⁶⁵, które istniały do końca badanego okresu. Za istniejące stale w tym czasie możemy uważać jeszcze 2 bractwa: różańcowe w Kurowie oraz Literatów w Kazimierzu. Mają one wzmianki z lat 1748 i 1800, a nie występują jedynie w wizytacji z 1781 r. Tak więc mamy w dekanacie 11 bractw stale istniejących. Prócz nich istniało jeszcze 5 bractw, które pojawiły się jednorazowo. Dwa bractwa (różańcowe w Gołębiu i Niepokalanego Poczęcia NMP w Końskowoli) pojawiły się tylko w 1748 r. Trzy pozostałe występowały tylko w 1800 r. (bractwo św. Jana Nepomucena w Kurowie oraz 2 bractwa Miłosierdzia — w Gołębiu i Kurowie).

Na 15 parafii dekanatu 11 posiada wzmianki o bractwach. Tylko jedna parafia Kazimierz miała dwa bractwa stale istniejące. Dwie parafie posiadały chwilowo więcej niż jedno bractwo. Były to Końskowola, mająca dwa bractwa w 1748 r., i Kurów, posiadający trzy bractwa w 1800 r. Siedem parafii posiadało po jednym stałym bractwie, poza którym nie występowały żadne inne. Wreszcie jedna tylko parafia Gołąb miała dwie wzmianki o różnych bractwach.

Sześć bractw było związanych z prebendami, przy czym prebendarz był z urzędu promotorem bractwa. Były to: 5 bractw różańcowych — w Końskowoli, Kazimierzu, Garbowie, Wilkowie⁶⁶ i Jaroszynie⁶⁷ oraz

⁶⁵ Bractwo w Jaroszynie zostało założone w 1752 r. Patrz J. Wiśniewski, *Dekanat kozienicki*, Radom 1913, s. 28.

⁶⁶ W Wilkowie mimo istnienia prebendy różańcowej w latach 1748 i 1781 nie było prebendarza. W roku 1748 promotorami byli „conscientiosi homines villani” (AKK, AW, vol. 43, k. 105), a wizytacja z 1781 r. nic o promotorze nie wspomina. Dopiero w 1800 r. wizytacja notuje istnienie w parafii drugiego duchownego, który m. in. pełnił funkcję promotora bractwa.

⁶⁷ Prebenda różańcowa w Jaroszynie została ufundowana w 1754 r., niedługo po założeniu bractwa — zob. przypis 65.

bractwo Szkaplerza św. w Karczmiskach. Związek z prebendą wpływał na trwałe istnienie bractwa, gdyż wszystkie wyżej wymienione bractwa nie miały przerw we wzmiankach.

Nie tylko 6 bractw związanych z prebendami posiadało swoich promotorów. Wizytacje wymieniają również promotorów dalszych 6 bractw nie posiadających prebend. Były to bractwa: różańcowe w Wąwolnicy, Kurowie i Gołębiu; św. Jana Nepomucena i Miłosierdzia w Kurowie oraz Niepokalanego Poczęcia NMP w Końskowoli. Wzmianek o promotorach nie mają tylko 4 bractwa: św. Anny w Markuszowie, Literatów w Kazimierzu, Miłosierdzia w Gołębiu i różańcowe w Regowie. Praktycznie jednak, chociaż wizytacje o tym milczą, i te bractwa musiał obsługiwać ktoś spośród duchownych pracujących w parafii.

Widzimy więc, że większość parafii (9) posiadała jedno stale istniejące bractwo. Często było ono związane z prebendą. Sytuacje, kiedy istniało więcej niż jedno bractwo lub kiedy bractwa nie było wcale, były rzadsze.

Oprócz bractw na terenie czterech parafii istniały c e c h y — organizacje rzemieślnicze. Miały one zarazem charakter bractw religijnych, posiadających swoje nabożeństwa i swoje ołtarze⁶⁸. Wizytacje z lat 1748 i 1781 notują istniejący w parafii Włostowice cech flisowski, który posiadał własny ołtarz św. Barbary i „rządził się na wzór bractwa”. Obsługiwał go pleban⁶⁹. Drugi cech flisowski występował w r. 1748 i 1800 w Kazimierzu. Miał on wezwanie św. Barbary i św. Kajetana⁷⁰. W kazimierskim kościele parafialnym istniał ołtarz pod wezwaniem św. Barbary i św. Kajetana⁷¹. Należy przypuszczać, że ołtarzem tym opiekował się cech flisowski. Ponadto wizytacja z 1800 r. notuje 3 cechy w Kurowie⁷² — szewców, kiwali i kuśnierzy, 2 w Wąwolnicy⁷³ — szewców i tkaczy, 4 w Kazimierzu — krawców, kuśnierzy, murarzy oraz kowali i stolarzy.

Podsumowując stwierdzamy, że na terenie dekanatu kazimierskiego w ciągu omawianego półwiecza występowało 7 szkół, 11 szpitali (w tym 6 z funduszem), 16 bractw (w tym 9 różańcowych) oraz 11 cechów. Niektóre z tych instytucji mają tylko jednorazowe wzmianki. Szkoły, szpitale, bractwa i cechy grupowały się przede wszystkim w miastach.

⁶⁸ Każdy z cechów występujących w dekanacie posiadał pod swoją opieką jakiś ołtarz.

⁶⁹ AKK, AW, vol. 43, k. 6v; AKL, Rep. 60A105, s. 753.

⁷⁰ AKK, AW, vol. 43, k. 91.

⁷¹ Tamże, k. 79v.

⁷² AKL, Rep. 60A183, k. 64.

⁷³ Tamże, k. 147.

Każde miasto posiadało szkołę, szpital i bractwo (jedno lub więcej). W większości miast występują cechy. W parafiach wiejskich i to nie we wszystkich występują tylko⁷⁴ szpitale bez funduszu oraz bractwa.

II

W części drugiej wszystkie elementy struktury organizacyjnej parafii będziemy rozpatrywać łącznie:

1. W oparciu o materiał przeanalizowany w części pierwszej, sporządziliśmy tabelę zbiorczą I, zawierającą dane o elementach struktury dla wszystkich trzech przekrojów. Na podstawie tej tabeli scharakteryzowaliśmy strukturę organizacyjną parafii.

2. Następnie sporządziliśmy uproszczoną tabelę zbiorczą II, zawierającą zamiast liczb dla trzech przekrojów, które niejednokrotnie różnią się między sobą, liczby modalne lub średnie dla całego omawianego okresu. Analizując tabelę drugą wyodrębniliśmy grupy parafii o różnym stopniu rozwoju struktury organizacyjnej.

3. Przeprowadzoną próbę typologii sprawdziliśmy metodą punktacji (tabela III), przyjmując umowną wartość dla każdego elementu i obliczając sumę punktów dla poszczególnych parafii.

4. Otrzymane sumy punktów zestawiliśmy z wysokością uposażenia, wielkością obszaru, liczbą osad, liczbą wiernych, patronatem, danymi o charakterze (miasto — wieś) i własności miejscowości kościelnej oraz czasem powstania poszczególnych parafii, w celu wyróżnienia czynników wpływających na strukturę organizacyjną.

Nie wszystkie dane o poszczególnych elementach weszły do poniższej (s. 92) tabeli zbiorczej. W przypadku mansjonarii opuszczono przewidywanego czasem przez fundację „kleryka do śpiewania”, gdyż w okresie badanym nigdy go nie było. Spośród służby kościelnej opuszczono witykusów, dzwonników i „dziadków kościelnych”. Witykusi i dzwonnicy nie byli „etatowymi pracownikami” parafii — spełniali tylko dodatkowo swoje funkcje, a wizytacje informują o nich w niewielu przypadkach. O „dziadkach kościelnych” wizytacje mówią też tylko w dwu przypadkach, a fakt „służenia kościołowi” przez ubogich był zjawiskiem częstym, toteż jest to raczej wyjątkowe sformułowanie wizytacji, a nie zjawisko wyróżniające daną parafię. Pominęliśmy także położne przede wszystkim ze względu na niepełne dane, a także z powodu ich mniejszego związku ze strukturą organizacyjną parafii.

⁷⁴ Wyjątki są dwa: w Klementowicach w 1781 r. pojawiła się jednorazowo szkoła, a we Włostowicach występował cech flisowski.

Tabela zbiorcza II

Lp.	Parafia	Kościoły		Kaplice publiczne	Liczba duchownych	Służba kościelna			Instytucje przyparafialne				Uposażenie duchownych		
		parafialne	szpitalne			organista	zakrystian	kierownik szkoły	szkoły	szpitale	bractwa	cechy	beneficjum plebana	prebendy	mansjonarie
1	Kazimierz	+	+	-	4	+	+	+	+	+F	2	+	IV	6	6
2	Markuszów	+	+	-	4	+	+	+	+	+F	1	-	V	1	4
3	Końskowola	+	+	-	4	+	+	-	+	+F	1	-	V	4	5
4	Wąwolnica	+	-	+	3	+	+	+	+	+F	1	+	IV	-	-
5	Kurów	+	-	-	3	+	+	-	+	+F	1	+	III	2	4
6	Gołąb	+	-	+	4	+	+	-	-	+	1	-	V	1	4
7	Garbów	+	-	-	3	+	-	-	-	+F	1	-	V	1	-
8	Regów	+	-	-	2	+	+	-	-	+	1	-	II	1	-
9	Jaroszyn	+	-	-	2	+	-	-	-	-	1	-	IV	-	-
10	Bochońnica	+	-	-	2	+	-	-	-	+	-	-	II	1	-
11	Karczmiska	+	-	-	2	+	+	-	-	-	1	-	I	1	-
12	Żyrzyn	+	-	-	2	+	-	-	-	-	-	-	III	-	-
13	Klementowice	+	-	-	2	+	-	-	-	-	-	-	II	-	-
14	Wilków	+	-	-	1	+	-	-	-	-	1	-	I	1	-
15	Włostowice	+	-	-	1	+	-	-	-	-	-	+	I	-	-

W celu łatwiejszego porównania struktury poszczególnych parafii sporządzono tabelę drugą (s. 93), zawierającą ten sam materiał podany w uproszczonej formie, stanowiący już podstawę do typologii parafii.

Przy sporządzaniu drugiej tabeli zbiorczej uposażenie umieszczono w ostatniej rubryce, by w ten sposób uzyskać jaśniejszy obraz, widząc osobno strukturę organizacyjną parafii i podstawę materialną, na której się ta struktura opiera. W tabeli pominięto kościoły klasztorne i kaplice prywatne, gdyż organizacyjnie nie były one związane z parafią. Istotnie i liczba kaplic prywatnych wiąże się z wielkością terenu parafii i liczbą osad⁷⁵, natomiast nie wiąże się ze stopniem rozwoju struktury organizacyjnej parafii⁷⁶. Trzy kategorie służby kościelnej umieszczono w trzech oddzielnych rubrykach, gdyż istnienie zakrystiana i kierownika szkoły stanowiło ważną cechę wyróżniającą parafię.

Jeśli w różnych latach występowały różne liczby danego elementu, wpisano modalną (wartość najczęstszą) bądź też, jeśli były to trzy różne liczby — wartość przeciętną. Wyjątkowo potraktowano cechy zaznaczając we wszystkich przypadkach ich występowanie, mimo iż na 7 cechów występujących w dekanacie 6 ma tylko po jednej wzmiance. Chodziło o to, by nie pominąć tego elementu charakterystycznego dla parafii mających ośrodki w miastach, tym bardziej, że jak się wydaje, wiadomości o cechach są niepełne. Ze względu na tę szczupłość danych występowanie cechów oznaczono znakiem plus niezależnie od ich liczby. Również znakiem plus oznaczono występowanie elementów w tych rubrykach, w których wartość modalna lub przeciętna nie wynosiła dla żadnej parafii więcej niż 1. Literą F oznaczono te szpitale, które posiadały własne uposażenie.

Powyższa tabela posłużyła do wyodrębnienia grup parafii o strukturze organizacyjnej posiadającej wspólne cechy, innymi słowy posłużyła do typologii parafii. Rozpatrując uwidoczniony w tabeli stan struktury organizacyjnej 15 parafii dekanatu stwierdzamy, że parafie te pod względem stopnia rozwoju struktury organizacyjnej dały się podzielić na trzy grupy. Pierwszą grupę stanowią parafie z ośrodkiem w mieście. Miały one dobrze rozwiniętą strukturę. Do drugiej grupy należą trzy parafie wiejskie o pewnych brakach w strukturze. Ostatnią, najliczniejszą grupę stanowi 7 parafii wiejskich o strukturze słabo rozwiniętej.

Obecnie omówimy i scharakteryzujemy strukturę poszczególnych grup.

Do grupy pierwszej zaliczyliśmy 5 parafii o strukturze dobrze rozwiniętej. Należą tutaj wszystkie parafie mające ośrodki w miastach.

⁷⁵ Zob. s. 68.

⁷⁶ Zob. tabela zbiorcza IV, s. 99.

Grupa ta charakteryzuje się dobrą podstawą materialną, którą stanowiło wysokie uposażenie plebana, prebendy oraz mansjonaria fundowana dla 4—6 mansjonariuszy. Wyjątek stanowiła Wąwolnica nie posiadająca ani prebend, ani mansjonarii. Może łączy się to z klasztornym patronatem parafii w Wąwolnicy.

Struktura organizacyjna parafii z ośrodkiem w mieście zwykle wyglądała następująco. Pleban nosił tytuł prepozyta, przy kościele było poza nim jeszcze 2 lub 3 duchownych. W skład służby kościelnej wchodził zawsze organista i zakrystian, pełniący także obowiązki kantora, a czasem kierownik szkoły. Szkoła występowała zawsze, a kiedy nie było osobnego kierownika — obowiązki jego spełniał organista. Zawsze istniał szpital z funduszem. W większości wypadków przy szpitalu był kościół szpitalny obsługiwany przez kapelana. Był to więc zarazem drugi ośrodek życia religijnego w parafii. Dochody z fundacji płynęły częściowo na utrzymanie ubogich, a częściowo stanowiły beneficjum kapelana. Funkcję kapelana szpitalnego spełniał osobny duchowny, bądź też któryś z księży działających przy kościele parafialnym. W każdej parafii istniało stale jedno bractwo, najczęściej różańcowe, często związane z prebendą różańcową. Czasem pojawia się więcej bractw, ale nie istniały one stale. Przy kościołach działały także cechy mające zarazem charakter bractw religijnych.

Dwie najbogatsze parafie wiejskie — Gołąb i Garbów — miały strukturę organizacyjną przejściową między typem parafii „miejskiej” i wiejskiej. Cechy zbliżające je do parafii „miejskiej” to wysokie uposażenie plebana, duża liczba duchownych (3—4) oraz istnienie szpitala, który w przypadku Garbowa posiadał nawet fundusz. Gołąb ponadto posiadał mansjonarię i zakrystiana. Cechami wiejskimi są: brak szkoły, istnienie jednej tylko prebendy oraz dla Garbowa — brak mansjonarii i zakrystiana. Również parafie Regów i Karczmiska, mimo szczupłej podstawy materialnej, posiadały cechy nietypowe dla parafii wiejskiej. Występuje bowiem w Regowie i Karczmiskach zakrystian, a w Regowie ponadto szpital.

Grupa trzecia liczy 6 parafii o słabo rozwiniętej strukturze organizacyjnej. Są to wszystko parafie wiejskie. Mają one niższą podstawę materialną niż grupy poprzednie. Podstawa ta była dosyć zróżnicowana: od wysokiego uposażenia plebana z prebendą — do najniższej klasy uposażenia plebana, bez prebendy. W parafiach tych liczba duchownych wynosiła 1—2. W jednym tylko przypadku istniał szpital bez funduszu. Stałej szkoły w żadnej parafii nie było. Często występowało bractwo związane z prebendą. W jednej parafii — w położonych nad Wisłą Włostowicach — istniał cech flisaków.

Stwierdzamy więc, że struktura organizacyjna zwykłej parafii wiej-

skiej wyglądała następująco. Podstawę materialną stanowiło niskie uposażenie plebana i często jedna prebenda. Duchownych było najczęściej dwóch — pleban i wikary, który — o ile była prebenda — był równocześnie prebendariuszem. Wszystkie posługi kościelne spełniał organista, który był równocześnie zakrystianem i kantorem. Szkoły nie było, wyjątkowo istniał szpital bez funduszu. Połowa parafii posiadała po jednym bractwie związanym z prebendą. Zwykle były to bractwa różańcowe.

Można też dokonać próby obliczenia stopnia rozwoju struktury organizacyjnej parafii drogą punktacji poszczególnych elementów. Użycie tej metody pozwoli na pewną kontrolę otrzymanych wyżej wniosków. Wartości przyjęte dla poszczególnych elementów mają charakter umowny, niemniej jednak suma punktów oddaje stopień rozwoju struktury organizacyjnej danej parafii w porównaniu z innymi.

Dokonując takiej próby przyjęliśmy następujące wartości dla poszczególnych elementów:

Kościóły i kaplice:

kaplica publiczna z indultem	— 2
kościół szpitalny	— 3
kościół parafialny	— 4

Personel:

każdy duchowny	— 1
organista	— 1
kantor	— 1
zakrystian	— 1
kierownik szkoły	— 1

Institucje:

szkoła	— 1
szpital bez funduszu	— 1
szpital z funduszem	— 2
bractwo	— 1
istnienie cechów	— 1

Osobno obliczamy wartość uposażenia: 1. klasa uposażenia plebana wyraża zarazem wartość liczbową (np. kl. V = 5), 2. każda prebenda = 1, 3. istnienie mansjonarii ⁷⁷ = 2.

Uzyskane tą drogą wyniki ilustruje tabela:

Tabela zbiorcza III

Lp.	Parafia	Kościoły		Kaplice publiczne	Liczba duchow- nych	Szuba kościelna			Instytucje przyparafialne				Suma punktów struktury	Uposażenie duchownych			Suma punktów upożazenia
		parafialne	szpitalne			organista	zakrystian	kierownik szkoły	szkoły	szpitale	bractwa	cechy		beneficjum plebana	prebendy	mansjo- narie	
1	Kazimierz	4	3	—	4	1	1	1	1	2	2	1	20	4	6	2	12
2	Markuszów	4	3	—	4	1	1	1	1	2	2	—	18	5	1	2	8
3	Końskowola	4	3	—	4	1	1	—	1	2	2	—	17	5	4	2	11
4	Wąwolnica	4	—	2	3	1	1	1	1	1	2	1	17	4	—	—	4
5	Kurów	4	—	—	3	1	1	—	1	2	2	1	14	3	2	2	7
6	Gołęb	4	—	2	4	1	1	—	1	1	1	—	14	5	1	2	8
7	Garbów	4	—	—	3	1	—	—	—	2	1	—	11	5	1	—	6
8	Regów	4	—	—	2	1	1	—	—	1	1	—	10	2	1	—	3
9	Jaroszyn	4	—	—	2	1	—	—	—	1	1	—	8	4	1	—	5
10	Bochotnica	4	—	—	2	1	—	—	—	1	—	—	8	2	1	—	3
11	Karczmiska	4	—	—	2	1	1	—	—	1	—	—	9	1	1	—	2
12	Żyrzyn	4	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	7	3	—	—	3
13	Klementowice	4	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	7	2	—	—	2
14	Wilków	4	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	7	1	1	—	2
15	Włoszowice	4	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	7	1	—	—	1

Stwierdzamy, że wyróżnione przez nas trzy grupy występują w obliczeniach punktowych wyraźnie. Można podać liczby punktów właściwe dla każdej z grup:

Tabela zbiorcza IIIa

Grupa	Parafie	Punkty struktury organizacyjnej	Punkty uposażenia	Przeciętna
I	„miejskie“	14—20	4—12	8,4
II	bardziej rozwinięte wiejskie	9—14	2—8	4,8
III	wiejskie o najprostszej strukturze	7—8	1—5	2,7

Widzimy więc, że obliczenia punktowe potwierdzają słusność uprzednio przeprowadzonego podziału na grupy. Powyższe obliczenie wykonano przyjmawszy możliwie najniższe wartości dla poszczególnych elementów. Można by system ten nieco zmodyfikować wprowadzając dwie zmiany: przyznając parafii za każdego duchownego dwa punkty oraz punktując nie na podstawie liczb modalnych lub przeciętnych, ale na podstawie liczb ze wszystkich przekrojów. Uwydatniłoby to większą wagę liczby duchownych niż liczby służby kościelnej. Z drugiej strony punktacja uwzględniałaby wtedy jednorazowe istnienie lub jednorazowy brak jakiegoś elementu w którymś z przekrojów. Systemu tego nie zastosowaliśmy w tej pracy, gdyż i tak nie zmieniłoby to wyników typologii, ale w dalszych badaniach zastosowanie tych zmian może okazać się celowe.

Obecnie spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, jakie cechy parafii wpływają na jej strukturę organizacyjną. Tabela zbiorcza IV zestawia sumy punktów struktury organizacyjnej i uposażenia poszczególnych parafii z innymi cechami tych parafii (patrz s. 99).

Komentarz do tabeli. Tabela podaje stan według wizytacji z r. 1781⁷⁸, jako daty najbardziej zbliżonej do połowy badanego przez nas okresu. Obszar w km² wzięliśmy z pracy L. Zujko⁷⁹.

Liczbę wiernych w niektórych przypadkach trzeba było podwyższyć. Wydawała się ona nieprawdopodobna, gdyż zbyt mało lub wcale nie odbiegała od liczby wyspowiadanych, podanej w tej samej wizytacji w r. 1781. Przyjęliśmy, że liczba wyspowiadanych jest dokładniejsza.

⁷⁷ Uposażenie mansjonariuszy było niższe niż prebendariszy, dlatego przyjęliśmy liczbę 2, a nie 4. Starsze fundacje miały więcej mansjonariuszy, ale dochody bardziej zeszczuplały, toteż liczymy je tak samo.

⁷⁸ Zob. dodatek z dokumentacją na s. 105.

⁷⁹ Op. cit.

Tabela zbiorcza IV

Lp.	Parafia	Punkty struktury organizacyjnej	Punkty wyposażenia parafii	Ilość osad	Obszar w km ²	Liczba wiernych	Liczba wiernych na km ²	Charakter miejscowości kościelnej	Własność i patronat	Czas powstania parafii
1	Kazimierz	20	12	8	74,0	1866	24	miasto	król	przed 1325
2	Markuszów	18	8	12	58,0	1621	28	miasto	Hryniewieccy	1374-1433
3	Wąwolnica	17	4	17	156,2	2533	16	miasto	własność królewska patronat klasztorny	przed 1325
4	Końskowola	17	11	16	109,3	3000	30	miasto	Czartoryscy	1374-1430
5	Kurów	14	7	7	40,0	2085	52	miasto	Potoccy	1374 1452
6	Gołąb	14	8	12	100,4	1800	18	wieś	król	przed 1325
7	Garbów	11	6	21	215,6	5332	25	wieś	szlachta	przed 1325
8	Regów	10	3	5	32,3	840	26	wieś	szlachta	1374-1447
9	Jaroszyn	8	5	13	71,6	1500	21	wieś	Czartoryscy	przed 1325
10	Bochoznica	8	3	6	41,2	726	18	wieś	Małachowscy	przed 1350
11	Karczmiska	8	2	3	37,7	1334	35	wieś	król	około 1433
12	Żyrzyn	7	3	9	66,0	1476	22	wieś	własność szlachecka patronat szlachecki i duchowny	po 1600
13	Klementowice	7	2	3	26,6	1009	37	wieś	Potoccy	1418
14	Wilków	7	2	16	72,4	2666	37	wieś	Lubomirscy i szlachta	przed 1325
15	Włostowice	7	1	5	35,6	1628	45	wieś	Czartoryscy	1470-1531
R a z e m				153	1138,0	29416				

O ile liczba ta stanowiła więcej niż 85% ogólnej liczby wiernych, wówczas do liczby wypowiedzianych doliczaliśmy jeszcze 25% przypadające na dzieci. Liczba ta została poprawiona dla 8 parafii (Garbów, Wąwol-

nica, Wilków, Markuszów, Kazimierz, Włostowice, Regów i Karczmiska). W pozostałych 7 przypadkach liczba wypowiedzianych kształtowała się w granicach 66—80% ogólnej liczby wiernych i dlatego tę ostatnią uznaliśmy za prawdopodobną.

Przy określaniu charakteru miejscowości kościelnych trzeba było rozstrzygnąć sprawę Garbowa, który ok. 1782 r. zostaje miastem⁸⁰. Ponieważ jednak przez większą część badanego okresu Garbów jest wsią, zakwalifikowaliśmy go w tabeli jako wieś. Dane o czasie powstania parafii oparte są w zasadzie na wynikach cytowanej pracy Szafrana o sieci parafialnej w archidiakonacie lubelskim. W jednym przypadku (odnośnie do Kurowa) skorygowano wyniki Szafrana zgodnie z wnioskiem recenzji J. Tazbirowej⁸¹. Ponadto „terminus ante quem” powstania tej parafii poprawiono na rok 1452⁸².

Wnioski. Patrząc na tabelę IV stwierdzamy, że między niektórymi cechami zachodzą związki. Parafie najstarsze, powstałe przed 1325 r., mają na ogół dużą liczbę osad (od 12 do 21), duży obszar (70—216 km²) i dużą liczbę wiernych (1500—5300). Wyjątkiem jest tu Kazimierz posiadający tylko 8 osad. Dwie z tych najstarszych parafii (Wąwolnica i Kazimierz) są miastami, pozostałe wsie (Jaroszyn, Gołąb, Wilków i Garbów). Parafie powstałe po 1325 r. charakteryzują się obszarem poniżej 70 km². Wyjątkiem jest Końskowola, licząca 109 km², 16 osad i 3 tys. wiernych. Pozostałe 8 parafii da się podzielić na dwie grupy. Do pierwszej z nich należą miasta — Markuszów i Kurów oraz wieś Żyrzyn. Grupę tę charakteryzują następujące cechy: 7—12 osad, 40—66 km² i 1500—2100 wiernych. Drugą grupę stanowi 5 parafii wiejskich: Regów, Włostowice, Klementowice, Bochoznica i Karczmiska. Posiadają one 3—6 osad, 27—41 km² i 700—1600 wiernych.

Podsumowując stwierdzamy, że parafie powstałe przed 1325 r. mają na ogół większą liczbę osad, większy obszar i większą liczbę wiernych. Z parafii później założonych, pod względem liczby wiernych, tylko miasta dorównują najstarszym parafiom i zbliżają się do nich liczbą osad oraz wielkością terenu. Najniższą grupę pod względem liczby osad, wielkości terenu i liczby wiernych stanowią później powstałe parafie wiejskie.

Miejski charakter miejscowości kościelnej wiąże się z wysokością liczby wiernych (1600—3000), liczby osad (7 i więcej) oraz z wielkością obszaru (40 i więcej km²). Można więc stwierdzić, że pod względem tych

⁸⁰ W. Trzebiński, op. cit., s. 21.

⁸¹ Rec. cytowanej pracy Szafrana w: „Przegląd Historyczny”, 50 (1959), z. 3, s. 606—610.

⁸² Wzmianka w wizytacji z r. 1803 (AKL, Rep. 60A190, s. 25), informacja uzyskana dzięki uprzejmości p. Dra L. Bieńkowskiego.

cech parafie miejskie mogą być w grupie najwyższej lub średniej, nigdy zaś w najniższej.

Pomiędzy liczbą wiernych na km² a pozostałymi elementami zamieszczonymi w tabeli nie ma widocznych związków. Pewne wnioski nasuwa tylko rozmieszczenie parafii o wysokiej i niskiej liczbie wiernych na km². Pięć parafii o wysokiej liczbie wiernych na km² leżało w centrum dekanatu, w dorzeczu Kurówki. Były to parafie: Włostowice — 45 km², Końskowola — 30, Kurów — 52, Klementowice — 37 oraz Markuszów — 28. Wysoką liczbę posiadały również parafie położone w Kotlinie Chodelki, mianowicie: — Wilków — 37, Karczmiska — 35. Parafiami o niższej liczbie wiernych na km² były: Regów — 26 i Jaroszyn — 21, leżące na lewym brzegu Wisły, oraz Gołąb — 18 i Żyrzyn — 22, położone w dolinie Wieprza. Niską liczbę posiadały również trzy parafie leżące w dorzeczu Bystrej: Kazimierz — 24, Wąwolnica — 16 i Bochotnica — 18 oraz wysunięty na wschód Garbów — 25 wiernych na km².

Patronat i własność miejscowości kościelnej nie wykazują związków z ludnością ani obszarem. Stopień rozwoju struktury organizacyjnej częściowo tłumaczy się wysokością podstawy materialnej. Mamy jednak wyjątki: wiejska parafia Gołąb miała uposażenie⁸³ wyższe niż miasta Kurów i Wąwolnica mające lepiej rozwiniętą strukturę. Wąwolnica miała wyjątkowo niskie uposażenie, gdyż nie było tu ani prebend, ani mansjonarii⁸⁴, mimo to jednak struktura tej parafii jest rozwinięta, właściwa miastom. Dalszymi wyjątkami były: Jaroszyn, mający mimo wysokiego uposażenia słabo rozwiniętą strukturę oraz Regów, posiadający, mimo niskiego uposażenia, zakrystiana i szpital. Zasadniczo jednak uposażenie parafii z ośrodkiem w miastach oraz parafii wiejskich o rozwiniętej strukturze kształtowało się w granicach 6—12 punktów, a uposażenie parafii wiejskich o strukturze słabo rozwiniętej wynosiło 1—3 punkty.

Przy przeprowadzeniu typologii parafii uwydatniła się już bardzo wyraźnie zależność struktury organizacyjnej od charakteru miejscowości kościelnej. Przejdźmy z kolei do pozostałych cech zamieszczonych w powyższej tabeli. Wielkość parafii (ilość osad i obszar), liczba wiernych oraz czas powstania parafii wykazują pewną wzajemną współzależność i dlatego będziemy je rozpatrywać razem. Parafie o znacznej wielkości i dużej liczbie wiernych powstałe przed 1325 r. miały zwykle lepiej rozwiniętą strukturę organizacyjną. Wydaje się jednak, że był to raczej wynik dobrego uposażenia tych parafii bądź też miejskiego cha-

⁸³ „Uposażenie parafii” będziemy rozumieli jako wyrażoną w punktach sumę uposażenia plebana oraz uposażeń prebendariuszy i mansjonariuszy.

⁸⁴ Być może wiąże się to z klasztornym patronatem tej parafii.

rakteru ośrodka kościelnego. Argumentem może tu być parafia Wilków, która mimo dużego obszaru, liczby osad, liczby wiernych i starej metryki, miała słabo rozwiniętą strukturę organizacyjną. Wydaje się, że przyczyną tego stanu było niskie uposażenie i wiejski charakter ośrodka tej parafii.

Liczba wiernych na km², wiążąca się z geograficznym położeniem poszczególnych parafii, nie wykazuje związków ze strukturą organizacyjną. Również patronat związany z własnością miejscowości kościelnej nie wiąże się ze strukturą. Można jedynie stwierdzić brak patronatu szlacheckiego w grupie parafii o najlepiej rozwiniętej strukturze, co się tłumaczy tym, że były to miasta, a miasta należały do króla i magnatów.

Podsumowując stwierdzamy, że na strukturę organizacyjną parafii najbardziej wpływa charakter ośrodka parafialnego (miasto czy wieś). Da się również stwierdzić wyraźny wpływ wysokości uposażenia. Wielkość parafii (liczba osad i obszar), liczba wiernych oraz czas powstania parafii wiążą się ze stopniem rozwoju struktury, jak się wydaje tylko o tyle, o ile wiążą się z miejskim charakterem ośrodka parafialnego bądź z wysokością uposażenia. Liczba wiernych na km² oraz patronat nie wykazują związków ze stopniem rozwoju struktury organizacyjnej parafii.

ZAKOŃCZENIE

Celem pracy było uchwycenie struktury organizacyjnej parafii XVIII-wiecznej w Polsce oraz próba odpowiedzi na pytanie: jakie czynniki wpływały na kształtowanie się tej struktury.

Tylko trzy elementy struktury organizacyjnej występują przez cały okres w każdej parafii, są to: kościół parafialny, jeden duchowny — pleban oraz organista. Na terenie dekanatu istniały także 3 kościoły szpitalne, 2 klasztorne, 5 kaplic publicznych (3 bez indultu wymienione tylko w 1748 r.) i 14 kaplic prywatnych (9 z nich ma tylko jednorazowe wzmianki).

Liczba duchownych w parafiach wahała się od 1—5. Prócz organisty, w połowie parafii występował zakrystian, a niekiedy także kierownik szkoły. Ponadto wśród służby kościelnej wizytacje wymieniają dwukrotnie dzwonnika i kilkakrotnie dziadka kościelnego lub „ubogich służących kościołowi”, a wizytacja z r. 1748 wymienia niemal w każdej parafii położne umiejące chrzczyć. Na obszarze dekanatu występuje 7 szkół, 13 szpitali, 16 bractw (w tym 9 różańcowych) i 7 cechów, niektóre z nich mają jednak tylko jednorazowe wzmianki. Instytucje te były

rozmieszczone nierównomiernie koncentrując się w niektórych parafiach. W zakresie uposażenia parafie różniły się bardzo, tak pod względem wysokości uposażenia plebana, jak dzięki istnieniu w niektórych parafiach prebend i mansjonarii. Mansjonarie były w 5 parafiach. Ilość mansjonariuszy według fundacji wynosiła od 4 do 6. Prebendy istniały w 11 parafiach. Było ich ogółem 20. Kościoły klasztorne i kaplice prywatne wyłączyliśmy z rozważań typologicznych, gdyż nie wiążą się one ze strukturą organizacyjną parafii.

Badania przeprowadzone na odcinku dekanatu kazimierskiego wykazały trwałość struktury organizacyjnej parafii. W obrębie badanego półwiecza podlega ona jedynie niewielkim zmianom. Jesteśmy w czasie „wolnych przemian”. Zresztą badania przeprowadzone na Zachodzie, a także ostatnio w Polsce podkreślają stałość struktur parafialnych w tradycyjnych społeczeństwach agrarnych. Wiele elementów tych struktur przetrwało na Zachodzie od czasów karolińskich, a u nas od średniowiecza.

Na przestrzeni badanego półwiecza w strukturze organizacyjnej parafii dadzą się zauważyć niewielkie zmiany. Zanika urząd wityrykusa, o którym mamy wzmianki jedynie z 1748 r. Proces idzie zatem w kierunku pogłębiania „klerykalnego” charakteru parafii. W 1748 r. wizytacja mówi jeszcze o funkcji kantora, choć osobny kantor występuje tylko raz. W 1781 r. mamy tylko 3 wzmianki, z 1800 żadnej: odrębność tej funkcji zanika. W ciągu drugiej połowy XVIII w. uległa zmniejszeniu dysproporcja, jaka istniała między parafiami pod względem liczby duchownych. Zmniejszyła się liczba parafii posiadających 3 lub więcej duchownych, zyskały zaś drugiego duchownego parafie posiadające dotąd tylko plebana. Zaczyna dominować jako typ najczęstszy parafia o dwóch duchownych, plebanie i wikariuszu. W ciągu omawianego okresu nastąpił wzrost liczby instytucji przyparafialnych wszystkich rodzajów: szkół (z 5 na 6), szpitali (z 9 na 13), bractw (z 11 na 14) i cechów (z 2 na 5). Ponadto w 1800 r. 2 szpitale w miasteczkach posiadały już stałą opiekę lekarską.

W badaniach nad parafiami mamy do czynienia ze zjawiskami o charakterze masowym. Przy badaniu zjawisk tego rodzaju rolę porządkującą spełnia typologia, dlatego też w niniejszej pracy dążyliśmy do wyodrębnienia grup parafii o podobnej strukturze. Pod względem stopnia rozwoju struktury organizacyjnej parafie dekanatu kazimierskiego dały się podzielić na trzy grupy: parafie o dobrze rozwiniętej strukturze, parafie typu pośredniego o pewnych brakach w strukturze i wreszcie parafie o strukturze słabo rozwiniętej. Do grupy pierwszej zaliczyliśmy 5 parafii mających ośrodki w miastach. W grupie drugiej znalazły się trzy parafie wiejskie, a w grupie trzeciej 7 parafii wiejskich. Typologia

ta opracowana na podstawie przebadania jednego dekanatu w jednym półwieczu wymaga oczywiście sprawdzenia na innych terenach oraz w przeciągu znacznie dłuższego okresu czasu.

Z badań naszych wynika wniosek o istotnym i szerszym znaczeniu, że na strukturę organizacyjną parafii najbardziej wpływa charakter miejski czy wiejski ośrodka parafialnego. Stwierdzamy również wyraźny wpływ wysokości uposażenia. Pozostałe rozpatrzone cechy parafii: liczba osad i obszar, liczba wiernych, liczba wiernych na km², czas powstania oraz patronat nie wykazują związków ze stopniem rozwoju struktury organizacyjnej. Do dalszych badań należy stwierdzenie, w jakim stopniu życie i kultura religijna ludności mieszkającej w miastach, i to nawet małych miasteczkach prowincjonalnych XVIII-wiecznej Polski — różniły się od życia i kultury mas ludności wiejskiej. Nasze badania nad strukturami parafialnymi unaocznily słuszność i wagę takiego postawienia problemu*.

* W niniejszej pracy dla 5 parafii (Kazimierz, Markuszów, Gołąb, Kurów i Karczmiska) podano liczby duchownych z r. 1748 inne niż w pracy J. Pałygi o duchowieństwie. Praca zajmuje się duchownymi jako elementem struktury organizacyjnej i dlatego do liczby duchownych pracujących w parafii wliczono zakonników, będących stałymi kaznodziejami, oraz księży, którzy niedługo mieli przybyć do parafii (czyli „etaty” byli), ponadto wikarego kościoła w Kazimierzu policzono przy kościele filialnym w Karczmiszkach, przy którym pracował, a kleryka niższych święceń w Kazimierzu zaliczono według pełnionej funkcji jako nauczyciela, a nie duchownego.

DODATEK

Lp.	Parafia	1748	1781		1800 — 1802		
		AKK	AKL		AKL		
		AW 43	A 105	A 185	A 183	A XI	A 186 a
		karty	strony	strony	karty	karty	strony
1	Kazimierz	78v—95	690—711 731—752	273—338 358—367	—	—	1—64 80—87
2	Karczmiska ¹	95—101v	711—735	339—358 366—367	—	—	65—80 86—87
3	Włostowice	3—7	752—760	369—410	—	—	—
4	Końskowola	31v—42	889—900	411—496	—	—	—
5	Wilków	101v—105	1020—1030	253—272	—	—	—
6	Jaroszyn-Góra	7—10v	760—782	—	—	—	—
7	Regów	11—16v	782—807	—	—	—	—
8	Gołąb	16v—27	807—843	—	—	1—47	—
9	Żyrzyn	27—31v	843—859	—	118—128v	—	—
10	Klementowice	42—45v	900—912	—	129—140v	—	—
11	Kurów	45v—52	912—933	—	54—92v	—	—
12	Markuszów	52v—60v	933—959	—	3—53v	—	—
13	Garbów	60v—67	959—977	—	183—202	—	—
14	Bochotnica	67—70	977—996	—	162v—182v	—	—
15	Wąwolnica	70v—78v	996—1020	—	141—162v	—	—

¹ Teksty wizytacji odnoszące się do Karczmisz są zawarte w aktach wizytacji parafii Kazimierz, gdyż Karczmisz były filią Kazimierza. Również dekrety reformacyjne są wspólne, dlatego niektóre strony odnoszą się do Karczmisz, i do Kazimierza.

Akta wizytacji z lat 1800—1802 zawarte są w czterech księgach. Powodem tego stał się nowy podział na dekanaty, dokonany w r. 1796. Interesujące nas parafie podzielono pomiędzy trzy dekanaty. Parafię Gołąb zwizytowano jako ostatnią

parafię dekanatu stężyckiego — księga A XI. Siedem parafii zwizytowano w nowo utworzonym dekanacie kazimierskim (bez Kazimierza) — księga A 183. Pięć parafii (wraz z Kazimierzem) należących do dekanatu chodelskiego obejmuje księga A 185. Akt wizytacji parafii Kazimierz i filii Karczmiska zachował się także w innym egzemplarzu — w księdze A 186 a.

L'ORGANISATION DE PAROISSES DANS LE DOYENNÉ DE KAZIMIERZ
DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE

Le but de la présente étude est de définir la structure de l'organisation de paroisses dans la Pologne du XVIIIes. et de tenter une réponse à la question de savoir quels facteurs étaient à déterminer la formation de cette structure. L'auteur envisage la paroisse en tant qu'institution, et non comme un groupe social.

Trois groupes de problèmes sont pris en considération:

- 1° centres d'action pastorale — églises et chapelles;
- 2° organisation personnelle — clergé, bedeaux, etc.;
- 3° institutions rattachées à la paroisse — écoles, hôpitaux, confréries et corps de métier.

L'étude est limitée à la deuxième moitié du XVIIIes. Elle est basée sur les actes de trois visites pastorales, des années 1748, 1781 et 1800—1802. L'organisation de paroisses est analysée sur l'exemple d'un doyenné. Le doyenné de Kazimierz comprenait 15 paroisses, env. 1140 km², 148 villages et 5 bourgades. Le doyenné présente un caractère agricole prononcé. La population était homogène au point de vue ethnique et confessionnel, à l'exception des Juifs constituant une partie importante de la population des bourgs et bourgades. Les fidèles étaient au nombre de 30 000 env. Des magnats possédaient 75% du territoire.

Dans l'analyse des phénomènes du type indiqué plus haut, c'est la typologie qui est le moyen d'ordonner les faits. C'est pourquoi on s'est efforcé de grouper les paroisses d'après les ressemblances de structure.

L'analyse a montré, en ce qui concerne le doyenné de Kazimierz, une grande stabilité de la structure de l'organisation paroissiale. Au cours d'un demi-siècle, elle ne subit que des changements insignifiants. C'est une époque de „transformations lentes”. Ceci confirme les résultats des recherches effectuées en Europe occidentale de même que les opinions exprimées en Pologne selon lesquelles la structure de paroisses dans des sociétés agraires présente une grande stabilité.

Il n'y a que trois éléments de la structure en question dont la présence se constate dans chaque paroisse pendant toute la période: l'église paroissiale, le curé et l'organiste. Quant au degré du développement de la structure les paroisses du doyenné de Kazimierz se laissent diviser en trois groupes: paroisses présentant une structure bien développée, paroisses présentant certaines lacunes, paroisses à structure défectueuse. Le premier groupe embrasse 5 paroisses de bourgs, le deuxième 3 paroisses rurales, dans le dernier il y a 7 paroisses rurales.

Les premiers ont 3 ou 4 ecclésiastiques, un organiste, un sacristain, une école où enseigne un maître spécialement affecté ou l'organiste; il y a en outre au moins une confrérie (le plus souvent celle de rosaire) et un hôpital convenablement doté, disposant le plus souvent d'une église et d'un aumônier. L'on constate l'existence de quelques chapelles publiques. Les corps de métier sont également rattachés aux églises où ils ont leurs autels et leurs services divins. La base matérielle de

ces paroisses est solide. Elle est constituée par les dotations, élevées ou moyennes, du curé, par les prébendes et par les „mansionaria”.

Les paroisses du deuxième groupe forment un type transitoire, à mi-chemin entre la paroisse du bourg et la paroisse rurale ordinaire. Y sont rangées ces paroisses rurales, des plus riches, qui ont certains traits communs avec les paroisses de bourgs. Cependant elles n'ont pas d'école.

Le troisième type comporte les paroisses rurales ordinaires. Les ecclésiastiques y sont le plus souvent au nombre de deux: le curé et le vicaire. S'il y a une prébende, ce dernier est en même temps prébendier. L'organiste est chargé de toutes les fonctions auxiliaires. L'école est absente. Exceptionnellement il y a un hôpital, mais sans dotation. Dans trois paroisses fonctionne une confrérie liée avec une prébende.

A la suite de l'analyse on constate que la structure de l'organisation de paroisses est déterminée en première ligne par le caractère du centre où la paroisse est établie (bourg ou village). Il faut aussi tenir compte de l'influence très nette de l'importance de la dotation. Les autres caractères de paroisses soumis à l'analyse dans l'étude, à savoir le nombre de villages relevant d'une paroisse donnée, l'étendue de la paroisse, le nombre de fidèles sur 1 km², l'ancienneté de la paroisse ainsi que le patronat ne sauraient pas être mis en rapport avec le degré du développement de la structure en cause.